ESTUDIS

ÀNGEL MANUEL HERNÁNDEZ CARDONA

Carles Brunés, natural de Mataró, metge del Real Hospital de Melilla (segle XVIII)

CARLES GORINI SANTO

La invenció de Miquel Biada Bunyol. Un assaig d'interpretació

JOSEP M. FRADERA

Elvira Rocha; educació per a la democràcia

FULLS/137

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2023

Pous
+85 anys
Experiència - Dedicació - Innovació

AGENTS DE LA PROPIETAT IMMOBILIÀRIA
ADMINISTRACIÓ DE FINQUES
COMUNITATS DE PROPIETARIS
ASSEGURANCES
SERVEI JURÍDIC PROPI

C/d'en Pujol 20 · 08301 MATARÓ · Tel. 93 790 39 45
www.pousgrup.cat

FULLS/137
del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2023

TAULA

● **EDITORIAL** 1

● **ACTUALITAT** 2

● **ESTUDIS**

CARLES BRUNÉS, NATURAL DE MATARÓ, METGE DEL REAL HOSPITAL DE MELILLA (SEGLE XVIII)
Àngel Manuel Hernández Cardona 8

LA INVENCIÓ DE MIQUEL BIADA BUNYOL. UN ASSAIG D'INTERPRETACIÓ
Carles Gorini Santo 14

ELVIRA ROCHA: EDUCACIÓ PER A LA DEMOCRÀCIA
Josep M. Fradera 29

Coberta: Miquel Biada reunit amb capitalistes de Barcelona per explicar el projecte del ferrocarril Barcelona-Mataró i aconseguir-ne finançament.

Dibuix extret del calendari 1948-1949 del Centenari editat per les farmàcies La Cruz Blanca i Enrich, pàgina de gener-febrer de 1949.

Barcelona, Gráfica Manén. Autor desconegut.

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar-ne la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
www.masmm.org

Director: Nicolau Guanyabens i Calvet

Consell de redacció: Nicolau Guanyabens i Calvet
Joan Castellà i Oliva
Jordi Malé i Pegueroles

Maquetació: Joan Castellà i Oliva

Imprés a: I.G. Santa Eulàlia - c/ Sant Joan Bosco, 10
08187 Santa Eulàlia de Ronçana.

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN:* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de Ajuntament de Mataró

Amb el suport de Institut Ramon Muntaner
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana

EDITORIAL

BIADA O LA IDEALITZACIÓ RECURRENT

En el període gris de la primera postguerra, Mataró va viure el primer gran esdeveniment ciutadà l'any 1948: el Centenari del primer ferrocarril de la península. La ciutat va despertar i bona part dels estaments socials participaren en els pomposos actes culturals i festius que vam preparar les autoritats franquistes locals, amb les consignes, el control i els retalls arribats de Barcelona i de Madrid.

Va ser una d'aquelles ocasions en què la ciutat es mirava el melic amb orgull justificat i lluïa un mataronisme sense reserves, procliu a esquivar la contenció que la repressió del règim imposava. L'arribada d'una rèplica de l'antiga i primera locomotora *Mataró* va ser el punt central d'actes de tota mena.

El text de la portada del número extraordinari del periòdic local exalçava la figura de Miquel Biada i Bunyol com a artífex de la gesta de 1848: «Biada y el primer tren han entrado en la historia con todos los honores [...]. Tengamos siempre presente la memorable fecha, que tan señalado prestigio y servicio hizo a España en el camino del progreso; y remontémonos por encima de todas las peripecias y debilidades humanas a la trascendencia del acontecimiento».

Tal com apunta Carles Gorini en el suggeridor article que publiquem, sempre ha existit una narració commemorativa per a Biada a conveniència dels interessos polítics i culturals de cada moment, i el Centenari va ser una ocasió ideal per a una nova idealització de la seva figura. Però cal també tenir present la sospita, sorgida entre historiadors des de finals del segle xx, d'un Biada dedicat al tràfic d'esclaus, que genera polèmica respecte el tractament que el personatge ha de rebre.

Malgrat tot, i com va escriure l'irònic Manuel Cuyàs el 1988, res no fa canviar «el concepte heroic que els mataronins atribuïm al veí famós. Miquel Biada, tot i haver-nos servit un tren que no ens fa el pes, continua sent el model que justifica totes les nostres dèries i rauxes».

ACTUALITAT

CONFERÈNCIA A L'ENTORN DELS 175 ANYS DE LA MISSA DE MOSSÈN BLANCH

La tercera i última conferència que la Comissió Gestora de la Missa de les Santes va programar, en col·laboració amb el Museu Arxiu de Santa Maria, va ser impartida per Monsenyor Valentí Miserachs, director emèrit del Pontifici Institut de Música Sacra de Roma. Amb el títol *El pensament de l'Església sobre la música litúrgica en la història,* va dissertar sobre l'evolució de la música sacra i es va centrar en la Missa de Mn. Blanch per discernir en quin context es va crear, quins trets la caracteritzen i quina és la seva singularitat. Va tenir lloc l'11 de juliol a la capella dels Dolors. De les dues primeres conferències del cicle, en vàrem informar a l'anterior número dels *Fulls*.

PRESENTACIÓ DEL NÚM. 136 DELS *FULLS*

Acte de presentació de *Fulls* 136. Foto: Eduard Barceló.

El dijous 21 de setembre vam celebrar l'acte de presentació del número 136 de la revista *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. Aquesta vegada la publicació ha tingut un caràcter monogràfic perquè recull dos treballs entorn de la Guerra Civil, el primer dels quals, força extens, dona a conèixer un document excepcional de gran valor històric per a Mataró: el dietari dels anys de guerra de Ramon Salas i Oliveras (1891-1982), conservat al Museu Arxiu, que ha estat transcrit i comentat per Francesc Costa, Xavier Clavell i Nicolau Guanyabens.

El segon treball és un recull de documents del període de la Guerra Civil conservats al Museu Arxiu de Santa Maria, la majoria dels quals provenen del fons Ramon Salas. Els textos que acompanyen les imatges han estat redactats per Joan Giménez, en col·laboració amb Jordi Malé. En la presentació, després que Nicolau Guanyabens ressenyés les notes d'actualitat incloses a la revista, l'historiador Joan Giménez va comentar els aspectes que considera més interessants del dietari de Salas.

PRESENTACIÓ DE LA REMODELACIÓ DE LA PÀGINA WEB DEL MASMM

A continuació, en el mateix acte, Xavier Clavell va presentar la important remodelació de la pàgina web del Museu Arxiu, que en els darrers anys ha incorporat nous continguts, una biblioteca digital i, recentment, un nou portal.

S'hi ha inserit un apartat amb l'Arxiu Audiovisual i la secció Noms de lloc, amb contingut elaborat per Ramon Salicrú; s'hi han afegit més d'una vintena de bases de dades de fons patrimonials i d'entitats, elaborades per Francesc Costa, i s'han definit de nou els apartats de Biblioteca i Hemeroteca. Tot plegat, sumant-hi l'ampliació de les bases de dades ja consolidades de partitures, pergamins, premsa, treballs d'investigació i imatges, es tradueix en més de quaranta mil entrades.

La simplificació dels índexs i menús, entre altres novetats, facilita la navegació i fa que actualment s'estigui rebent una mitjana de dues mil visites mensuals, moltes d'elles des de dispositius mòbils. Les modificacions aporten un entorn gràfic més atractiu i àgil, i focalitza en el portal els principals motius de cerca.

Totes aquestes novetats han estat possibles gràcies a la feina ingent realitzada per Xavier Clavell, membre del MASMM, que ha anat incorporant adaptacions de la pàgina web a Servidor Segur (https), a les directrius de la Llei de Protecció de Dades i a l'entorn de mòbils i de PC, indexacions i cercadors específics inclosos.

CONCESSIÓ DE LA MEDALLA DELS 175 ANYS DEL FERROCARRIL

Al final del mateix acte, Ricard Bonamusa, president del Cercle Històric Miquel Biada, va lliurar la medalla commemorativa del 175è aniversari del tren Barcelona-Mataró a la nostra entitat en agraïment a la programació de l'exposició centrada en la imatge de la locomotora *Mataró*, realitzada pel Museu Arxiu i inaugurada un mes després, el 26 d'octubre.

Nicolau Guanyabens i Ricard Bonamusa en el moment del lliurament de la medalla commemorativa del 175è aniversari del ferrocarril. Foto: Eduard Barceló.

PROJECTE DE REHABILITACIÓ FUNCIONAL DE LES CAMPANES DE SANTA MARIA

L'any 2022 la Generalitat de Catalunya va atorgar una subvenció per afrontar el 50% del projecte de rehabilitació funcional de les campanes de Santa Maria, impulsat pel grup de Campaners de Santa Maria, redactat per l'arquitecte Arnau Lleonart i aprovat per totes les administracions competents en la matèria. El paper del Museu Arxiu, en tant que entitat amb règim jurídic propi, és el de donar cobertura legal a aquesta important iniciativa, que compta amb el ple suport de la parròquia.

Reunió de treball al terrat del campanar, el dia 21 de setembre. Foto: Josep Maria Clariana.

El 25 de setembre passat va tenir lloc una reunió al cloquer del campanar amb totes les parts implicades en l'obra per concretar la contractació de l'empresa instal·ladora i de l'empresa constructora. Posteriorment, el 5 d'octubre, l'Ajuntament de Mataró va comunicar el seu compromís de finançar part de l'actuació amb una dotació incorporada al pressupost municipal de l'any vinent. Abans d'acabar aquest 2023, es farà difusió del projecte a la població mitjançant una campanya comunicativa. Les obres es duran a terme en el primer semestre de 2024.

MOSSÈN JAIME MOYÁ, NOU RECTOR DE SANTA MARIA

El diumenge 24 de setembre es va celebrar a la basílica de Santa Maria l'acte de proclamació de Mn. Jaime Moyá com a rector responsable de la Comunitat Pastoral 1, que consta de quatre parròquies: Mare de Déu de Montserrat, Sant Josep, Sant Simó i Sant Pau, i Santa Maria. Amb la unificació de la gestió de diverses parròquies,l'Arquebisbat de Barcelona aplica un pla de remodelació per afavorir el treball pastoral conjunt al territori.

Mn. Moyá, metge i psiquiatre, va ser ordenat el 22 de setembre de 2022. Dos dies abans de ser proclamat rector va visitar el Museu Arxiu i va tenir un primer contacte amb la seva Junta. La nostra felicitació!

JORNADES EUROPEES DE PATRIMONI

En el marc de les Jornades Europees de Patrimoni 2023, el dissabte 14 d'octubre es van organitzar dues activitats: les tradicionals visites guiades al campanar i dues hores de Portes Obertes al conjunt barroc dels Dolors (d'11 a 13 h). Els torns de visita al campanar van ser sis. El primer a les 10 h i el darrer a les 18 h, amb un total de 157 visitants. Les persones del torn de les 13 h van poder gaudir, dins el cloquer, de la repicada de vigília de les 14 h. Pel que fa a la capella dels Dolors, hi van passar 92 visitants.

Foto: Pep Andreu.

INAUGURACIÓ DE L'EXPOSICIÓ SOBRE LA LOCOMOTORA *MATARÓ*

El dia 26 d'octubre es va inaugurar, a la sala d'actes del MASMM, l'exposició *La locomotora* Mataró: *una icona de la ciutat*, amb la qual la nostra entitat s'afegeix a la commemoració del 175è aniversari del primer tren de la Península Ibèrica. Aquesta producció pròpia mostra com la coneguda locomotora *Mataró* ha estat representada en múltiples suports (fotografies, cartells, postals, segells, medalles, maquetes, il·lustracions de premsa, dibuixos, pintures, auques, insígnies, calendaris i objectes de tota mena), i com la seva imatge, associada al progrés, ha esdevingut, sobretot des de la celebració del Centenari, una icona que, des d'aleshores i indefectiblement, forma part indestriable de la representació genuïna de la nostra ciutat.

En l'acte de presentació van intervenir Xavier Nubiola, autor dels textos explicatius, que va explicar l'origen del seu interès pel tema de l'exposició; l'artista Joan Solà, que va

manifestar la seva satisfacció per haver pogut contribuir-hi; i Josep Rovira i Eduard Barceló, membres del Museu Arxiu, col·leccionistes i coordinadors de la mostra, que van expressar el seu agraïment a totes les persones que han permès fer-la possible.

Aquesta exposició, oberta fins al 24 de novembre, s'ha nodrit d'aportacions del fons propi del Museu Arxiu, de les col·leccions dels esmentats Rovira i Barceló, i de tres obres de l'artista Joan Solà, a qui agraïm la seva contribució.

Parlament de Nicolau Guanyabens.

Josep Rovira conversant amb Antoni Làzaro.

Parlament d'Eduard Barceló.

Homenatge als 175 anys del ferrocarril,
obra de Joan Solà.

Parlament de Xavier Nubiola.

Fotos: Conxi Duro.

NOTÍCIA DE DONATIUS RECENTS

Entre juliol i octubre, el Museu Arxiu ha incrementat els seus fons gràcies a les aportacions que ens plau de ressenyar. La família Casas Puerta ha fet donació d'onze àlbums de documents i fotografies de l'activitat que la galeria d'art Tot-Art va desenvolupar entre 1981 i 1992; Joaquim Montserrat ha aportat medalles i insígnies que pertanyien al seu pare Domènec Montserrat Recoder; Francesc Poveda, dues imatges de les santes Juliana i Semproniana, obrades en guix, que s'havien exposat a l'altar que els veïns del Fossar Xic muntaven i guarnien cada 27 de juliol; i Toni Cabré ha aportat llibres de teatre dels quals ell n'és l'autor, a més d'exemplars de llibres de la Biblioteca Patufet i la Biblioteca Gentil de Folch i Torres.

Així mateix, Juliana Majó ha donat un rellotge del seu difunt marit Josep Maria Castellví Masjuan, al revers del qual hi ha un gravat amb al·lusions al Centenari del ferrocarril. Es tracta d'un rellotge de polsera que l'any 1948 familiars descendents de Miquel Biada van regalar a Jaume Castellví Toda, autor de la biografia de Biada i oncle de Josep Maria.

La família Esquerra Ribas ha fet donació de la casulla i l'aixovar de mossèn Fèlix Castellà i Nunell (Mataró,1877-1962), capellà que fou de les Santes, pastor de l'església molt vinculat a la gent de mar de la ciutat i home apassionat per la història i el patrimoni locals. Mn. Castellà va cantar la seva primera missa l'any 1901. El seu germà Josep va ser l'autor del disseny de la casulla, mentre que les seves tietes Semproniana i Purificació Nunell es van encarregar dels magnífics brodats que il·lustren la faç de sant Fèlix envoltat de pàmpols i raïm.

A tothom, persones i famílies, gràcies per la generositat i la confiança!

ESTUDIS

Àngel Manuel Hernández i Cardona, doctor en Ciències Biològiques i autor de més de dos centenars d'articles de botànica, d'història de la medicina i d'història de temàtica comarcal, ha dut a terme una exhaustiva investigació sobre els metges, els cirurgians i els apotecaris d'Olesa de Montserrat. En una de les seves recerques ha pogut documentar la trajectòria d'un metge nascut a Mataró a principis del segle XVIII, Carles Brunés, que en la darrera etapa de la seva vida exercí al Real Hospital de Melilla, ciutat on va morir als cinquanta-sis anys.

CARLES BRUNÉS, NATURAL DE MATARÓ, METGE DEL REAL HOSPITAL DE MELILLA (SEGLE XVIII)

NAIXEMENT I INFÀNCIA A MATARÓ

Carles Brunés Sala va néixer a Mataró i va ser batejat a l'església parroquial de Santa Maria el 26 d'octubre de 1705, segons consta a la seva partida de baptisme:

> Vuÿ als vint ÿ sis 8bre de mil set cents ÿ sinch fonch batejat en las fonts baptismals de la igª parroquial de Sta Maria de la ciutat de Mataró, bisbat de Bar^{na} per mi Joan Batista Carauent pbrê ÿ vicari de dita Igª[.] Carlos Fran^{co} Joseph Jordi Desideri Anton, fill llegitim y natural del Mag^{h} Joseph Brunés en Medicina D^{r} y de la S^{ra} Maria Gracia Brunés y Pi, muller sua. Foren padrins Joseph Brunés candaler de cera de la ciutat de Barsª y Francisca Pi ÿ Anglada viuda de Joseph Anglada pages de la pnt ciutat y bisbat de Barcelona.[1]

El seu pare, Josep Brunés, natural de Barcelona, era metge i era fill de Josep Brunés, candeler de cera, i de Maria. La seva mare, Maria Gràcia Sala,[2] nascuda a Sant Andreu de Llavaneres, era filla de Francesc Sala, pagès, i de Maria. Josep Brunés i Maria Gràcia Sala es van casar a Sant Andreu de Llavaneres el 23 de desembre de 1702. Poc després, el matrimoni va establir el seu domicili a Mataró, on van néixer primerament Carles i successivament Gertrudis (batejada el 2 de febrer de 1708), Antoni (batejat el 20 de gener de 1716), Joan Baptista (batejat el 19 de novembre de 1718 i mort el 28 d'octubre de 1721) i Madrona (batejada el 23 de juny de 1721 i morta el 31 de juliol de 1721).[3] Una altra filla, Margarida, ja no va néixer a Mataró, sinó, versemblantment, a Vic.

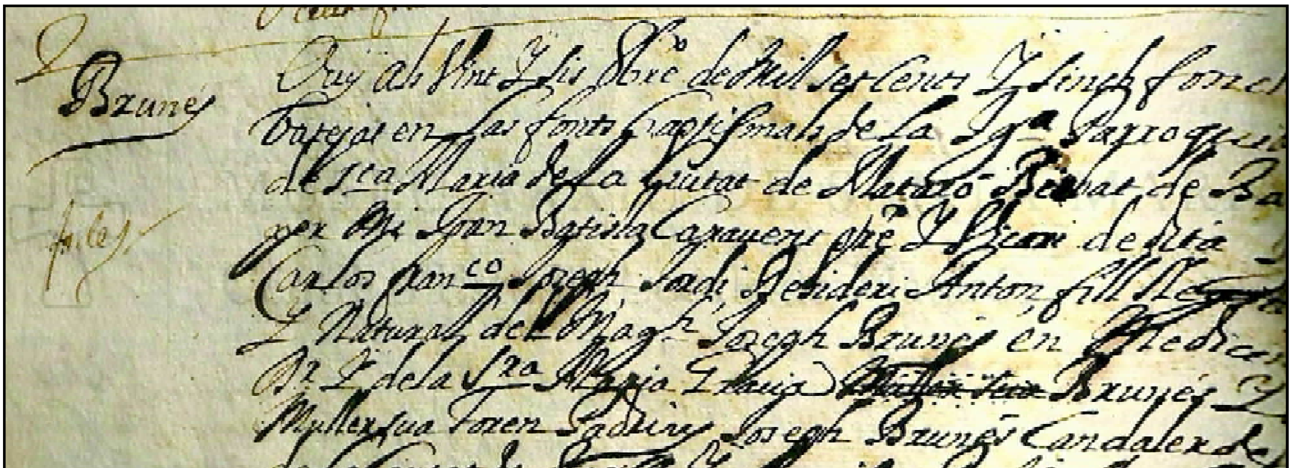

Registre de baptisme de Carles Brunés. MASMM. Llibre de baptismes 10, fol. 20v.

ESTADA A VIC

Vers l'any 1722 la família es va traslladar a Vic. Un document, del notari vigatà Feliu Sayol del 29 de novembre de 1723, diu que van ser entregades cartes reials citatòries i inhibitòries als consorts Josep Brunés, doctor en medicina, i Maria Gràcia Sala, domiciliats a la ciutat de Vic i que, en absència d'aquests, van ser recollides per Carles Brunés, «hijo de dichos consortes personalmente hallado en las casas de la propia habitacion».[4]

La destrucció, l'any 1936, dels arxius parroquials de Vic fa que a la Biblioteca i Arxiu Episcopal de Vic no hagi quedat cap registre referent a la família de Carles Brunés. Tampoc s'ha conservat en aquest arxiu el protocol notarial de l'any 1777 del notari vigatà Manuel Badia, en el qual estava consignat el testament de Margarida Brunés de l'11 de gener de 1777.[5] Endemés, no s'ha trobat cap document sobre la família Brunés a l'Arxiu Municipal de Vic, perquè a penes ha quedat en aquest arxiu documentació de la primera meitat del segle XVIII.

Tanmateix, sembla que Margarida Brunés Sala va néixer a Vic, poc després d'instal·lar-s'hi els pares. El que és segur és que Margarida Brunés va viure a la capital d'Osona. Ho sabem gràcies a un plet iniciat el 1723 entre l'abadessa del monestir de Santa Elisabet de la ciutat de Barcelona i el doctor en medicina Josep Brunés i la seva esposa Maria Gràcia Sala, sobre un censal —és a dir, un préstec— de 700 lliures que el 23 d'agost de 1686 havia demanat Francesca Pi, viuda de Josep Sala, pagès de Sant Andreu de Llavaneres, i parenta de Maria Gràcia Sala. Aquest plet es va prolongar durant molts anys.[6] També se sap que l'any 1761 Margarida Brunés vivia a Vic, perquè el seu germà Carles així ho declarava en el seu testament: «Estava dias aze esperando un aderezo que me remitia una hermana que tengo en Bique para la difunta mi consorte».[7] Com s'ha dit en el paràgraf anterior, Margarida Brunés va morir a Vic l'any 1777.

Encara que en el cadastre d'Argentona de l'any 1732 consta una propietat del Dr. Brunés (se suposa que es refereix al pare, Josep Brunés), de Mataró (Zapata 2004: 92 i 503), és poc probable que la família Brunés tornés a la capital del Maresme. Més aviat sembla que les dades cadastrals estaven desfasades i que es referien al temps en què Josep Brunés vivia a Mataró

CARLES BRUNÉS ESDEVÉ DOCTOR EN MEDICINA

A començaments del segle XVIII, a Mataró, amb una població de prop de 6.000 habitants, només hi havia, concretament l'any 1716, sis mestres, tres dels quals eren pagats

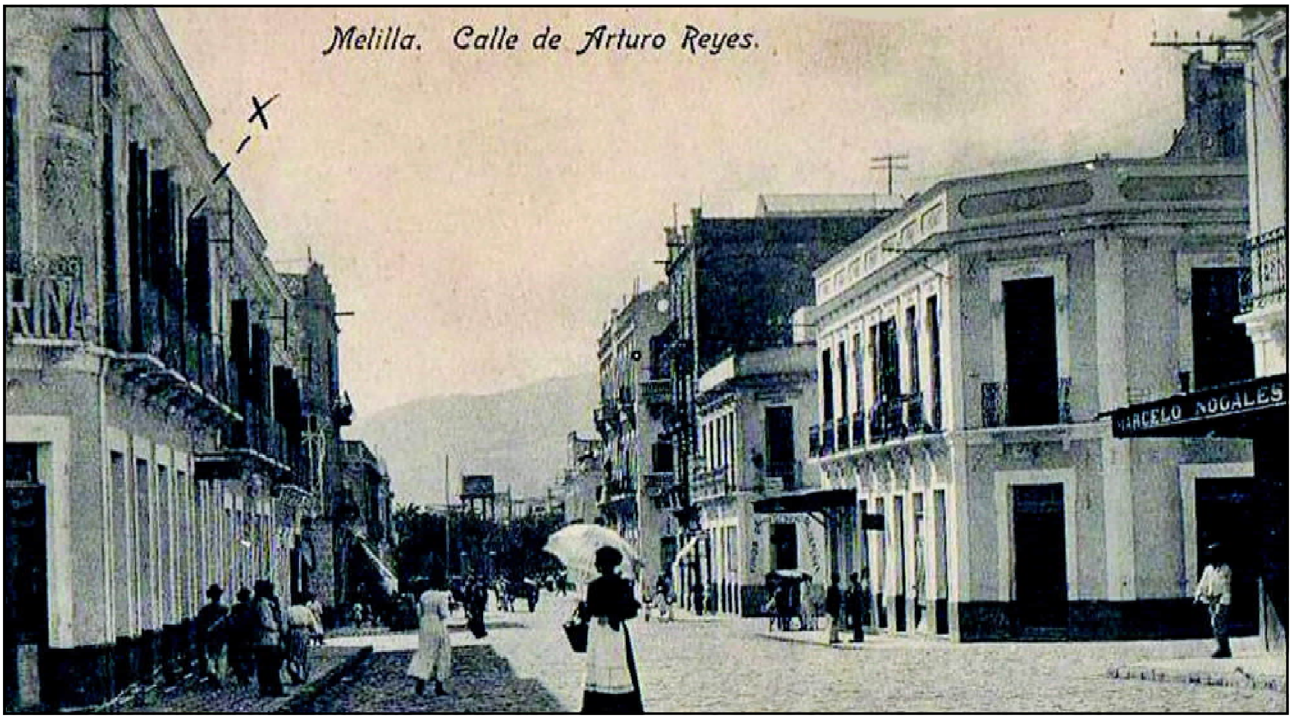

Imatge d'un carrer de Melilla, inicis del segle xx. MASMM. Col·lecció de postals.

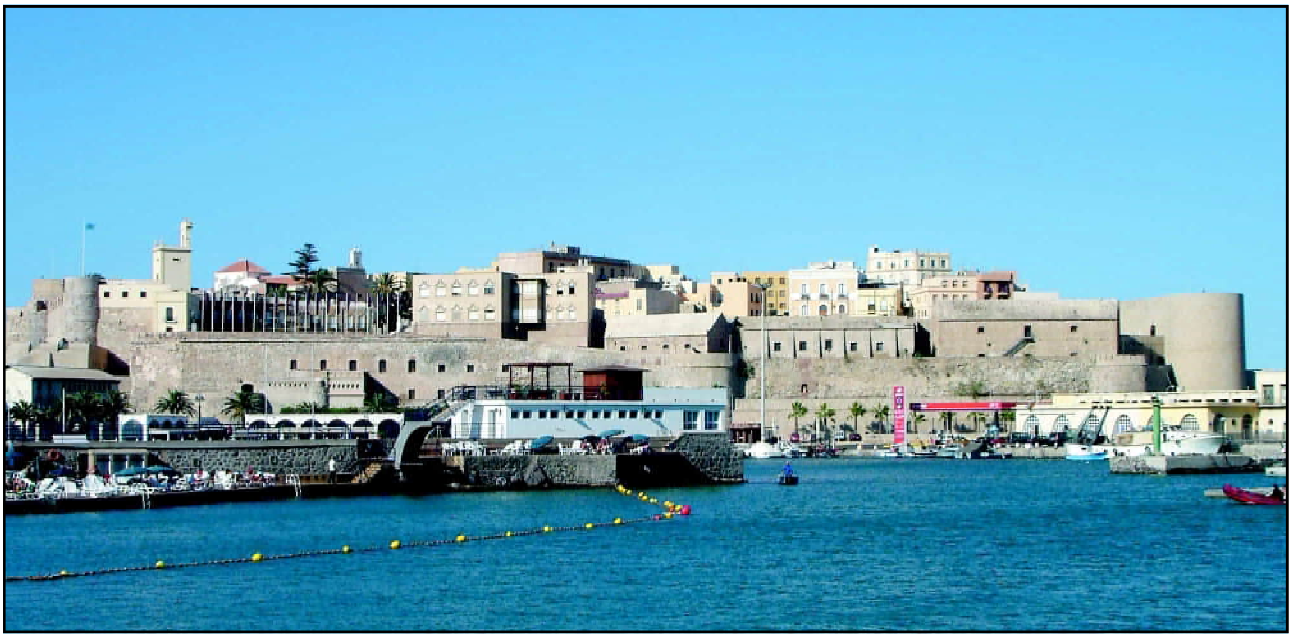

La ciutat vella de Melilla. Foto de l'autor.

pel consell municipal (Gurrera 2017: 153). Amb un d'aquests mestres va seguir l'ensenyament primari Carles Brunés, a menys que fos enviat pels seus pares a algun centre escolar de Barcelona. Recordem que en aquelles dates encara no s'havien instal·lat a Mataró els escolapis, els qual van obrir la seva primera escola el 1738.

Desplaçada la família a Vic, quan ell tenia disset anys, és possible que seguís estudis secundaris al Seminari de Vic, suposició que no ha pogut ser confirmada documentalment.

Els estudis de medicina possiblement els va fer a la Universitat de Cervera, fundada el 1717 i que des de llavors i durant la resta del segle XVIII i primer terç del XIX va ser l'única existent a Catalunya. Dissortadament, els expedients acadèmics dels alumnes es van perdre durant les guerres i els avatars del segle XIX, i especialment a causa dels incendis provocats pels constitucionalistes l'any 1823 (Rubio 1915: 249). Per tant, no es pot demostrar que hagués estudiat a Cervera, tot i que és la cosa més probable. En qualsevol cas, el títol de doctor en medicina apareix inequívocament en tota la documentació consultada.

METGE A MELILLA

No s'ha pogut escatir on va exercir la medicina després d'acabada la carrera. Hi ha tot un buit documental d'un quart de segle (per no haver-se conservat documents al respecte o per no haver-se'n descobert). El primer document on consta la seva presència a Melilla com a metge del Real Hospital és de l'any 1758. Es tracta del testament del governador Francisco de Alba, atorgat davant el notari Zoilo Andrés Agredano l'1 de juliol de 1758, en el qual apareix com a testimoni Carles Brunés, «medico en el R^{l} Ospital de esta plaza».[8]

Des de la dècada de 1660 i fins a finals del segle XVIII hi hagué a Melilla l'Hospital de San Francisco, regit pels frares caputxins, situat davant de l'església de la Purísima Concepción. L'any 1753 va començar a construir-se el Real Hospital de Melilla, seguint el projecte de Thomas

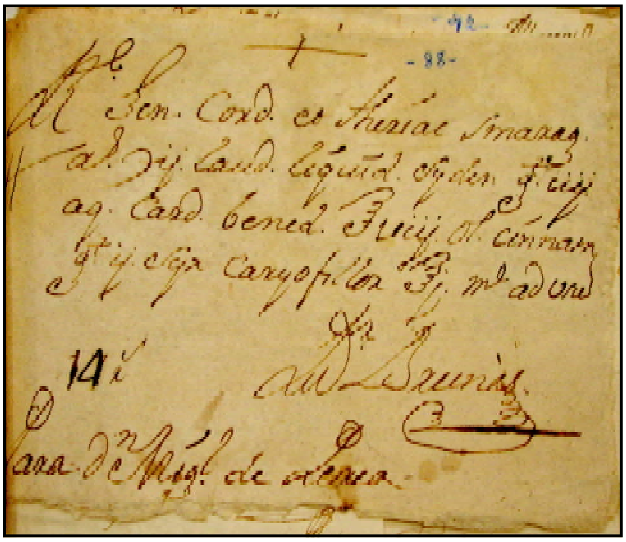

Fórmula magistral prescrita pel Dr. Carles Brunés. Archivo General de Melilla.

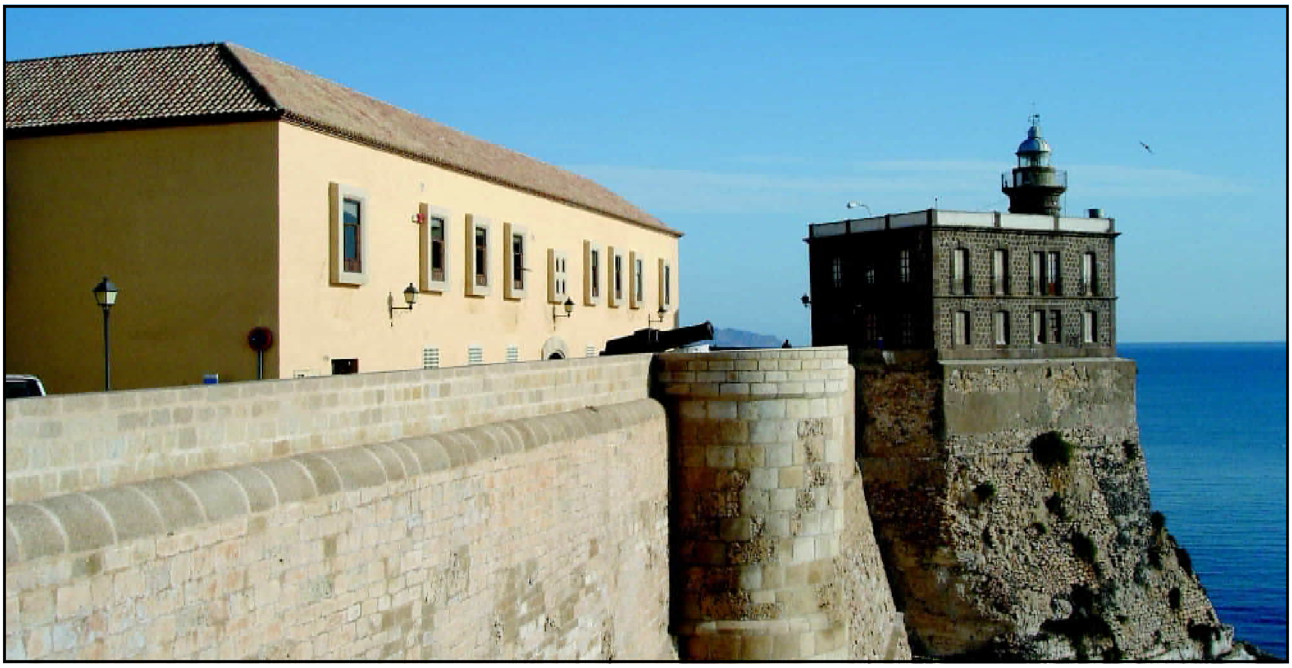

Edifici del Real Hospital de Melilla, al costat del far, avui seu de l'Archivo General de Melilla. Foto de l'autor.

de Warluzel i Juan de Dios González, a l'indret conegut com a Hoyo de la Cárcel (Moreno *et al.*: 288-289), prop d'un promontori on avui dia s'alça el far. Posteriorment, durant el setge dels anys 1774 i 1775, va caure una bomba sobre l'edifici del Real Hospital i va causar importants destrosses (Hernández 2014: 95). Va ser reconstruït, però les condicions eren precàries, com ho denunciava el metge català Magí Berdós Blasco en un informe del 1841 (Hernández / Gámez 2014: 129-133). Actualment, i amb el nom poc adient d'Hospital del Rey, allotja, entre altres serveis i instal·lacions, l'Archivo General de Melilla.

S'ha de dir que, a més de servir com a metge del Real Hospital, Carles Brunés era també metge titular de Melilla. No era, doncs, metge militar. Respecte a la seva activitat mèdica, ens han pervingut unes quantes fórmules magistrals seves, és a dir, receptes elaborades per ell i que havia de preparar l'apotecari (del 1759 al 1783, l'encarregat de la Real Botica de Melilla era Alonso de Estepa). En aquestes fórmules magistrals prescrites pel Dr. Brunés s'esmenten, entre altres components, els següents: xarop de clavell, aigua de card beneit, oli de *Cinnamomum* (gènere de plantes que inclou el canyeller i el camforer), *laudanum liquidum Sydenhamii* (làudan líquid de Sydenham, metge anglès del segle XVII), aigua de *Cerasus nigra* (una varietat de *Prunus avium*, el cirerer) i *theriaca smaragdina* (una triaga composta de molts ingredients).[9]

CASAMENT I MORT

L'any 1760, amb cinquanta-quatre anys, Carles Brunés va contraure matrimoni, a Melilla, amb María López Gómez, filla de Domingo López Curiel, capità d'una de les companyies de dotació de la plaça forta de Melilla (Moga / Migallón 2008: 346). Aquest és el text de la partida corresponent continguda en el llibre 4 d'esposoris i velacions de la parròquia de Nuestra Señora de la Concepción, de Melilla, conservat a l'Archivo Histórico Diocesano de Málaga:

> En la ciu^{d}, plaza y fuerzas de Melilla en veynte dias del mes de marzo de mil setes^{tos} y sesenta años yo D^{n} Manuel Moreno y Barrionuevo cura y vicario de esta parroq^{l} de Nra. Señora de la Concepcion con mandam^{to} del S^{or} prov^{or} y vicario gen^{l} de este obisp^{do} su fha en dies y siete del mismo mes, y año. Sin preceder las tres moniciones que manda el S^{to} Concilio de Trento dispensadas por dho señor prov^{or} desposé por palabras de presente que hizieron verdadero y leg^{mo} matrimon^{o} â D^{n} Carlos Brunes nat^{l} de la ciu^{d} de Mataró obisp^{do} de Barcelona hijo leg^{mo} del Dr D^{n} Joseph Brunés y de Dª Maria Gracia Sala su muger con Dª Maria Lopez Curiel hija lex^{ma} de D^{n} Domingo Lopez Curiel y de Dª Isabel Gomez su mug^{r} natural de dha plaza y ambos vezinos de ella. Fueron testigos D^{n} Bern^{o} Gonzalez, D^{n} Joseph Lopez Curiel y Dª Fran^{ca} de Alba su mug^{r} todos vezinos de esta dha plaza que doy fee.[10]

La seva esposa, María López, va morir l'11 de desembre de 1760 (Migallón 2015: 92), durant

Portal de l'església de la Puríssima Concepción, de Melilla, on va ser sebollit el Dr. Brunés.

Foto de l'autor.

el part, i també, un parell de dies després, l'albat. Aquesta desgràcia el va afectar profundament i poc menys d'un any després moria ell. El 29 de novembre de 1761, davant l'escrivà de guerra José Jiménez Pérez, va atorgar testament Carles Brunés, «medico titular de esta plaza, natur^{l} de la ciudad de Mataró prinzipado de Cataluña y obispado de Barzelona, hijo lejitimo y natural del Dr D^{n} Jph Brunes y Dª Mª de Grazia Sala».

Declara que es viudo de María López i que van tenir una filla «de cuio parto murio la dha mi consorte y despues a los dos dias murio la referida niña». Desitja ser enterrat a l'església parroquial i nomena marmessors el capellà Manuel Moreno Barrionuevo i el sergent major Francisco del Tosso. Com que no té hereus forçosos, ordena que els seus béns es venguin a l'encant, que es pagui el que deu i que amb el que sobri se li diguin misses.[11]

Va morir poc després d'haver testat. El 3 de desembre de 1761 el seu cadàver fou sebollit a la cripta de l'església de Nuestra Señora de la Concepción (actualment dita de la Puríssima Concepción), de Melilla. Aquesta és la seva partida de defunció:

> En esta iglesia parroquial de Nrâ S^{ra} de la Concepcion; haviendo otorgado su testam^{to} en veinte, y nueve de nov^{re} proximo mes pasado y declarado ser n^{l} de la ciu^{d} de Mataró, principado de Cataluña, obispado de Barzelona, dijo ser hijo legitimo del Dr D^{n} Joseph Brunés, y Dª Maria de Gracia Sala, sus padres; expresó ser su voluntad enterrarse en esta iglesia, con la misma mortaja, entierro y missas q^{e} se haze á los cofrades, y herm^{s} de las Venditas Animas, dejó á su alma por heredera, p^{a} q^{e} despues de pagado lo q^{e} deve lo sobrante se le diga de missas, nombró por sus albaseas á los Sres D^{n} Man^{l} Moreno, y Varrionuebo, vicario de esta iglesia, y á D^{n} Fran^{co} del Tosso sarg^{to} m^{or} de la plaza; murio de su muerte natural; recivio los s^{tos} sacram^{tos} cantosele misa y vigilia.[12]

ÀNGEL MANUEL HERNÁNDEZ CARDONA
Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya

NOTES

1.- MASMM, Santa Maria de Mataró, Baptismes 10, fol. 20v.

2.- A la partida de baptisme hi diu «Maria Gracia Brunés y Pi», però hauria de dir-hi «Maria Gracia Brunés Sala y Pi». El cognom Brunés correspon al del marit perquè era costum assignar a la muller el de l'espòs. Els cognoms propis de la dona eren «Sala y Pi» o simplement «Sala». Clarament va ser, doncs, una omissió del vicari Joan Baptista Caravent en redactar la partida de baptisme. En diversos altres documents queda explícit que el cognom de Maria Gràcia era Sala.

3.- Dades facilitades per Xavier Clavell, del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró. A ell i al president de la institució, Nicolau Guanyabens, els dono les gràcies per les informacions donades i les atencions rebudes.

4.- ACA, RA, Plets civils 26196.

5.- Aquesta dada apareix en un dels documents continguts en el plet esmentat (ACA, RA, Plets civils 26196).

6.- L'any 1779 els litigants eren l'abadessa del convent de Santa Elisabet, de Barcelona, i el canonge vigatà Iu Planas, hereu de confiança de Margarida Brunés, celibatària (ACA, RA, Plets civils 26196).

7.- AGML, Notaría, caja 5, doc. 151.

8.- AGML, Notaría, caja 5, doc. 35.

9.- AGML, documentos sueltos.

10.- AHDM, Melilla, leg. 680-4, fol. 41v. En una nota afegida hi diu: «Veláronse los contenidos en esta partida en 10 de julio de 1760.»

11.- AGML, Notaría, caja 5, doc. 151.

12.- AHDM, Melilla, leg. 686-2, fol. 79r.

BIBLIOGRAFIA

GURRERA (2017): Montserrat Gurrera i Lluch, «L'obtenció del títol de mestre de primeres lletres a la darreria del segle XVIII a Mataró (1788-1790)», *XXXIII Sessió d'Estudis Mataronins,* p. 147-168.

HERNÁNDEZ (2014): Ángel Manuel Hernández Cardona, «Médicos y cirujanos presentes en el Sitio de Melilla (1774-1775)», *Aldaba,* 39, p. 79-119.

HERNÁNDEZ / GÁMEZ (2014): Ángel Manuel Hernández Cardona / Sonia Gámez Gómez, «Un informe de Magín Berdós Blasco del año 1841 sobre los hospitales de Melilla, Peñón de Vélez de la Gomera y Peñón de Alhucemas», *Aldaba,* 39, p. 121-139.

MIGALLÓN (2015): Isabel María Migallón Aguilar, «La población de Melilla en 1756, ratificación de la Virgen de la Victoria como patrona», *Aldaba,* 40, p. 77-104.

MOGA / MIGALLÓN (2008): Vicente Moga Romero / Isabel María Migallón Aguilar, *Padrón y estado general de las casas, cuevas y solares de Melilla. Elaborado por Joseph de Ossorno en 1753.* Melilla: Servicio de Publicaciones de la Ciudad Autónoma de Melilla.

MORENO *et al.* (1999): Salvador Moreno Peralta / Antonio Bravo Nieto / Jesús Miguel Sáez Cazorla, *Melilla la Vieja. Plan especial de los cuatro recintos fortificados.* Melilla: Servicio de Publicaciones de la Ciudad Autónoma de Melilla.

RUBIO (1915): Manuel Rubio y Borrás, *Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera*, vol. 1. Barcelona: Librería Verdaguer.

ZAPATA (2004): Maria Assumpció Zapata i Buxens, *La baronia Desbosch del Maresme. Una jurisdicció feudal en l'edat moderna.* Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

ARXIUS

ABEP: Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona.

AGML: Archivo General de Melilla.

AHDM: Archivo Histórico Diocesano de Málaga.

AMV: Arxiu Municipal de Vic.

MASMM: Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró.

La fama de Miquel Biada Bunyol un cop mort el 1848 es va mantenir vigent durant uns quants anys perquè se'l considerava una de les persones que més havien promogut la primera línia de ferrocarril de la Península. Però a partir de 1857, sobre la seva figura com a símbol i paradigma del progrés, es va construir una narració commemorativa que, amb el pas del temps, aniria canviant de consideració segons quins fossin els interessos polítics i culturals.

Carles Gorini, llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona i màster en Comunicació i Estudis Culturals per la Universitat de Girona, és especialista en patrimoni històric del ferrocarril a Catalunya. En aquest suggeridor article esquerda el mite del personatge perquè mostra com la idealització a conveniència de Biada s'ha anat repetint cada vegada que ha sorgit l'avinentesa de recordar el personatge i la inauguració del ferrocarril.

LA INVENCIÓ DE MIQUEL BIADA BUNYOL. UN ASSAIG D'INTERPRETACIÓ

El nom de Miquel Biada Bunyol i les commemoracions del ferrocarril espanyol van entrellaçar-se el 1948 en una volta de cargol definitiva en el procés de construcció d'una tradició. La historicitat de Biada havia estat substituïda el 1857 per una narració que convenia a diferents interessos polítics i culturals en aquells anys, especialment els del seu fill, Miquel Biada Prats. Amb el temps la narració canviaria de mans i passaria de les dels liberals a les dels republicans, a les dels conservadors i a les dels franquistes, però la retòrica inicial es mantindria sense gaires variacions. Aquest article aborda el procés de construcció d'una narració commemorativa per a Miquel Biada Bunyol amb l'aportació d'unes informacions que no havien estat considerades abans, i des de la perspectiva historiogràfica de la invenció de les tradicions.

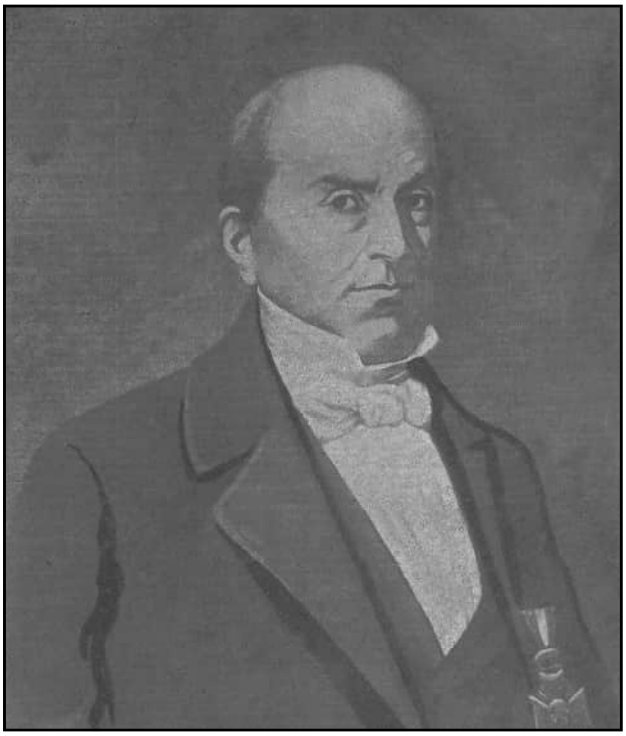

Retrat de Miquel Biada. Dibuix editat com a targeta postal (Union Postale Universelle. España).
Col·lecció família Guanyabens.

QUÈ COMMEMOREM

Per commemorar és imprescindible que hi hagi un nombre plural de persones disposades a recordar un passat. La commemoració és una experiència col·lectiva. En l'expressió moderna de la seva manifestació, com l'han expressada Eric Hobsbawn i Terence Ranger, cal considerar-la una resposta als factors disruptius, polítics, socials, econòmics i culturals, que van donar-se durant el segle XIX i que van suposar un trencament de la continuïtat històrica (Hobsbawm / Ranger 1983). Resulta, ara en paraules de Pierre Nora, una selecció del que és històric en funció del que és recordat, i encara una nova selecció del que és recordat al que es considera commemorable. Per tant, es tracta d'un procés invers al que persegueix la ciència històrica, perquè la commemoració és el resultat d'una selecció que destria del passat pràctiques i personatges, que n'ignora uns altres i que, en definitiva, té el costum de manipular les dades o bé alterar-ne la significació. El fet transcendental consisteix que el passat es

reinterpreta perquè satisfaci les necessitats del present en què es du a terme la commemoració. La memòria —resumim l'argument de l'historiador francès— s'obre a la manipulació i refon els fets històrics perquè se'ls apropiïn individus o comunitats (Nora 1996: 618); en canvi, la ciència històrica fa que el passat esdevingui problemàtic i incomplet, requereix que sigui analitzat i criticat, reclama l'autoritat i la propietat universals sobre ell, veu el passat en relació amb el temps i és relativa (Nora 1989: 7-24).

David Lowenthal encara ha anat més lluny quan ha assegurat que el patrimoni, considerat com el lloc de memòria de les pràctiques commemoratives, se l'utilitza de manera que sucumbeix a les falsedats i a la ignorància a partir de fórmules que aprofiten les traces històriques per explicar relats històrics que resulten immunes a la interpretació crítica (Lowenthal 1998: 121). Per tant, des de la perspectiva dels autors que citem interpretem que la commemoració és una invenció del segle XIX, però també que requereix de la participació d'uns agents promotors. Els polítics, les associacions religioses, les professionals, i encara unes altres, s'involucraran en les pràctiques commemoratives perquè constitueixen la demostració d'unitat pluralista d'un nombre divers de grups amb agendes polítiques diferents. I seran els agents promotors els que ressituaran els diferents elements de la història de l'esdeveniment commemorat en el centre de la narració commemorativa (Nora 1996: 616).

A Espanya les grans commemoracions van arrencar tardanament. No seria fins al darrer quart del segle XIX quan es va deixar enrere el llarg període de divisions internes que, precisament, havia fet inviable el sorgiment d'espais comuns de memòria. L'Església espanyola seria la primera de reeixir en aquesta activitat quan va aconseguir aplegar més de vint mil fidels a Saragossa, el 1880, per commemorar l'entronització de la Virgen del Pilar. Com ha explicat Francisco J. Ramón Solans, les grans commemoracions de l'Església perseguien confrontar les masses populars catòliques amb l'avanç del liberalisme en l'Estat (Ramón 2020: 11). Però també van servir, com ha advertit Sasha D. Pack, perquè es relacionessin amb la identitat nacional (Pack 2010: 335-367). Per això no se'ns ha de fer estrany que gairebé en paral·lel, a Catalunya, tinguessin un gran èxit les commemoracions del mil·lenari de Montserrat. El poder civil també manifestaria el desig d'orquestrar grans commemoracions. El 1888 la burgesia barcelonina va voler commemorar la seva capacitat emprenedora amb una ostentosa Exposició Universal i poc després, el 1892, Espanya sencera fregaria l'epítom amb les commemoracions del quart centenari del descobriment d'Amèrica.

Conseqüentment al que hem exposat, aquelles commemoracions, les religioses i les civils, van haver d'obviar alguns detalls no menors que tenien relació amb la historicitat dels fets que es recordaven. No els van faltar els testimonis crítics de primer moment. Però aquests no discutien la versemblança històrica del fet commemorat, sinó uns altres detalls més prosaics. Prenem l'exemple de l'Exposició Universal de Barcelona, on el republicà Valentí Almirall va esbombar que la ciutat no podria sortir-se'n en la commemoració que preparava perquè no disposava de cap hotel important, que les arribades de trens expressos era només una mínima part de les que es coneixien a les altres ciutats que havien organitzat una commemoració similar i que, fins i tot en els casos reeixits de Londres o París, la municipalitat hi havia perdut diners.[1] Però tots aquests factors que ressaltava Almirall no posaven ni treien valor a la commemoració. La commemoració funcionaria si hi havia un grup de poder compromès amb la ideologia que promovia l'esdeveniment i si disposava de la dimensió suficient perquè provoqués una transformació real i duradora en la memòria col·lectiva de la comunitat.

Un exemple semblant el trobem quan la commemoració del IV Centenari del descobriment d'Amèrica va ser criticada per la falta d'historicitat. De bon començament els seus responsables havien hagut d'obviar alguns detalls no menors, com ara els orígens del descobridor, o el coneixement inexacte de les rutes que va seguir o dels llocs on va desembarcar. Però, com havia passat el 1888 a Barcelona, era el context del moment el responsable que la celebració institucional penetrés en la memòria col·lectiva com s'esperava que passés, o que fracassés. Perquè les commemoracions també poden resultar fallides. Stéphane Michonneau ha estudiat les commemoracions dels Setges de Girona i assegura que han fracassat repetidament pel fet que el relat s'integra perfectament en el marc del nacionalisme espanyol, però que mai no ha pogut integrar-se en el del nacionalisme català. Per tant, assegura Michonneau, en les commemoracions cal considerar el paper de les identitats locals i el seu encaix en la construcció d'una identitat nacional (Michonneau 2005: 191-218). I si aportem aquest darrer exemple és perquè compartim plenament que l'encaix de les identitats juga un paper decisiu en el resultat de la commemoració que es faci, amb independència de si es recorda una efemèride militar o el promotor d'un ferrocarril.

EN MANS DE VÍCTOR BALAGUER

Miquel Biada i Bunyol va morir —afortunadament per al seu nom— el 2 d'abril de 1848. Biada havia participat, amb uns altres comerciants de la ciutat de Barcelona, en l'empresa del ferrocarril a Mataró. El projecte havia corregut per la capital del Principat des dels inicis de 1840, defensat per un enginyer anglès que esperava ferse un capital.[2] Finalment, el negoci va prendre embranzida i es va fer realitat el 28 d'octubre de 1848. Després d'aquella inauguració en vindrien unes altres: les dels ferrocarrils de Barcelona a Granollers i a Molins de Rei, el 1854, afavorides pels bons resultats econòmics de la primera (Pascual 2016: 49).

Miquel Biada Bunyol havia mort i el seu nebot Onofre s'havia fet càrrec de la participació del difunt en l'empresa del ferrocarril. En la mort d'Onofre, a mitjan 1850, Miquel Biada Prats, fill del primer, el succeiria en el Consell d'Administració, després que va tornar de Cuba per dirigir la casa consignatària i els altres interessos econòmics de la família (Castellví 1948: 18). Miquel Biada Prats devia assolir ben aviat una sòlida posició econòmica a Barcelona, que el va propulsar en l'obtenció d'un espai polític entre els sectors liberals moderats de la ciutat, que li facilitarien l'accés a una primera tinença d'alcaldia.[3] Va ser aleshores que el seu interès per la restauració del monestir de Montserrat va creuar-se amb el de Víctor Balaguer Cirera.[4]

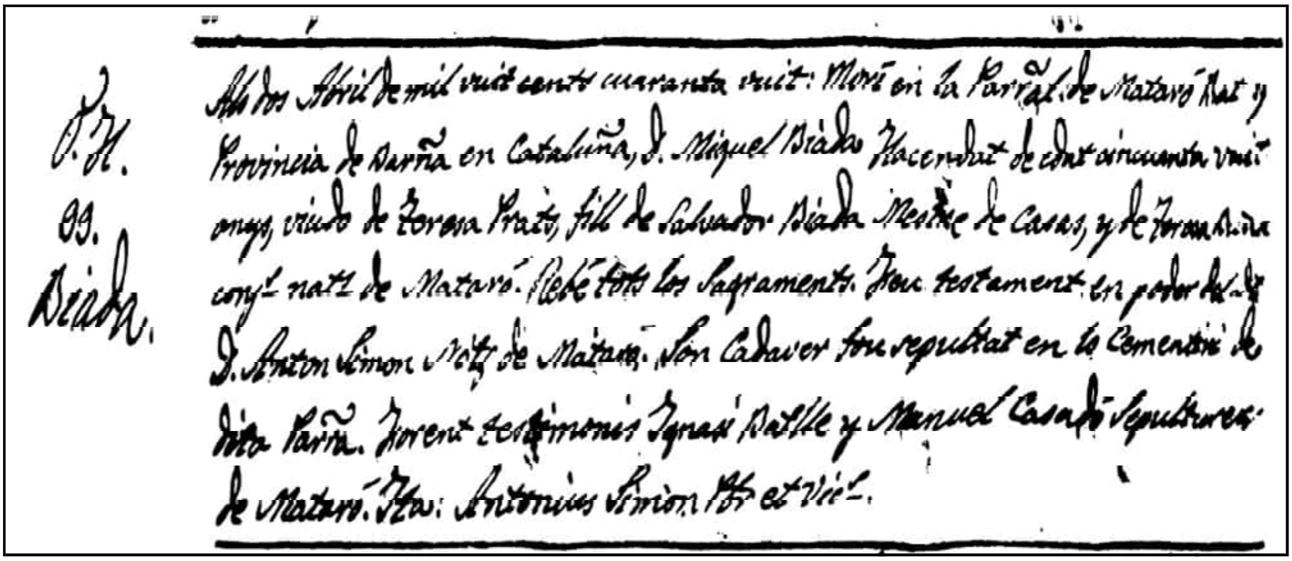
O. H. 99. Biada.
Als dos Abril de mil vuit cents quaranta vuit: Morí en la Parroql. de Mataró Bat y Provincia de Barna. en Cataluña, D. Miquel Biada Hacendat de edat cincuanta vuit anys, viudo de Teresa Prats, fill de Salvador Biada Mestre de Casas, y de [illegible] cony. natl. de Mataró. Rebé tots los Sagraments. Feu testament en poder de D. Anton Simon Nott. de Mataró. Son Cadaver fou sepultat en lo Cementiri de dita Parra. Foren testimonis Ignasi Batlle y Manuel Casals Sepulturers de Mataró. Ita: Antonius Simon Pbr. et [illegible].

Registre de mort de Miquel Biada i Bunyol. MASMM. ESG, Llibre d'òbits 9, f. 171.

El monestir de Montserrat havia estat destruït i saquejat per les tropes napoleòniques durant la Guerra del Francès i, més endavant, les propietats monàstiques a la muntanya havien estat desamortitzades. Des del 1844 s'hi havia reinstal·lat una petita comunitat i el 1857 va ser visitat pels ducs de Montpensier. La relació de Victor Balaguer amb el monestir ha estat explicada per Josep M. Garcia Fuentes, que ha escrit que Montserrat va esdevenir el centre de l'univers simbòlic i polític balaguerià, «gràcies a les múltiples lectures que permetia, més enllà de la religió i, per tant, pel seu potencial, d'esdevenir un símbol compartit per tothom» (Garcia 2016: 337). D'altra banda, des de temps reculats Montserrat s'havia fet present a les Amèriques (Albareda 1931: 136 i 316), per la qual cosa resulta ben comprensible que un indià com Biada Prats es postulés com a principal contribuent particular de la *Junta para promover la restauración artística del Santuario de Montserrat*, que va constituir-se amb motiu de l'esmentada visita dels ducs el 1857 i, encara, en fos el recaptador dels donatius en el seu paper de comptable i administrador de l'entitat.[5] I Víctor Balaguer pagaria la gran contribució del comerciant en aquella *Junta,* que representava l'estendard del seu projecte polític. El mateix any *lo trovador de Montserrat* editava la *Guía-Cicerone del Camino de Hierro del Este,* on hi deia:

> Nadie puede disputar al ferro-carril del Este la gloria de haber sido el primero que se instituyó no ya en Barcelona, sinó en España; como nadie puede disputar al difunto señor comerciante D. Miguel Biada el lauro de haber sido el primero que enriquecer quiso a su patria con esta via férrea. A D. Miguel Biada es á quien debe Barcelona el haber sido la que tomó en España la iniciativa estableciendo uno de los adelantos que más caracterizan en el día á un pueblo civilizado (Balaguer 1857: 13).

Víctor Balaguer havia esdevingut un narrador d'èxit. Josep Maria Fradera n'ha dit que

Retrat de Víctor Balaguer, extret de Vikipèdia, enciclopèdia lliure.

demostrava «una habilitat extraordinària per convertir les narracions de viatges en una literatura comercial que integrava, alhora, en els esquemes de valoració medievalitzants que tanta força adquirien» (Fradera 2003: 117). Havia estat nomenat cronista de la ciutat de Barcelona el 1853; les condicions de la feina incloïen que fos present en els actes públics en què participava l'Ajuntament, entre els quals hi havia les inauguracions de línies ferroviàries. També en representació d'aquella corporació va ser a Montserrat el 1857, quan van visitar-lo els ducs de Montpensier. El 1859 formaria part de la junta que havia d'assessorar la Comissió Municipal que, entre d'altres decisions, posaria els noms dels nous carrers de l'Eixample (Cuccu 2008: 148). Però és en la faceta de narrador que Balaguer ens resulta decisiu perquè, com escriu Enric Ucelay, «no es qüestionava la importància de la recerca de fonts, ni el seu caràcter deontològic per als historiadors, però considerava que la intensitat narrativa aproximava el lector a sentir, a viure l'època i, per tant, a comunicar l'essència històrica per sobre dels límits del temps i l'espai».[6] Per tant, Balaguer, que en aquells anys s'afanyava a fondre, amb l'auxili de la narració literària, els sentiments de la muntanya carlina i reaccionària amb els de la marina de la costa liberal, devia trobar en aquell difunt senyor Biada un altre exemple pregon que simbolitzava en ell mateix el seny i la rauxa catalanes, encarnades en la construcció de la primera línia del ferrocarril, en la introducció de Catalunya i d'Espanya en l'epopeia del progrés.[7]

Naturalment, Biada Prats, que feia un no res que havia tornat de Cuba a Barcelona i volia consolidar la posició familiar a la ciutat, ambicionava de fer-se una oportuna reputació liberal i desitjava adornar-la amb la memòria del progenitor, però ressaltant-lo en algun aspecte innovador que deixés en les ombres que havia defensat públicament l'esclavisme, una defensa que no li devia servir de gaire en una ciutat que mirava d'espolsar-se alguns serrells del seu passat (Fradera 1982: 29-33). Hem de fer notar que Balaguer no menciona enlloc els anys cubans de Biada i tampoc no ho faran els seus contemporanis quan el recordaran. De manera que podem interpretar el silenci com un reflex del progrés dels primers corrents abolicionistes que s'havien fet presents a Barcelona després dels anys trenta perquè, passada la meitat de la centúria, hi hagués qui no volgués veure's esquitxat per la suor dels esclaus (Fradera 1984: 127-128).

En relació amb aquest fet, podem afegir els aspectes econòmics que ha exposat Jordi Maluquer de Motes i contemplar la repercussió a Barcelona de l'aguda crisi que passaven les Antilles espanyoles, després que els hisendats havien incorporat en les plantacions els elements del progrés —els ginys de vapor per a la molta

VICTOR BALAGUER.

COLECCION DE GUIAS DE LOS FERRO-CARRILES DE CATALUÑA.

GUIA-CICERONE

DEL CAMINO DE HIERRO DEL ESTE

EN SU PRIMERA SECCION

DE BARCELONA Á ARENYS DE MAR:

con todas las noticias que pueden ser útiles é interesantes al pasajero respecto à horas de entradas y salidas de los trenes, tarifa de billetes, tarifa de equipajes coches, omnibus y diligencias en correspondencia con el ferro-carril; historia de todas las poblaciones que se atraviesan desde su mas remota antigüedad hasta el dia, etc., etc.

Barcelona, Imp. Nueva, de Jaime Jepús y Ramon Villegas, Petritxol, 12.

Coberta de la *Guia-Cicerone* sobre el tram del ferrocarril entre Barcelona i Arenys escrita per Víctor Balaguer, 1857.

del sucre i els ferrocarrils per al transport d'aquell producte, dels quals Biada Bunyol n'havia estat testimoni i propagador—, elements que havien trasbalsat el mercat del treball esclau (Maluquer 1974: 98-99). Fins i tot, l'interès de Biada Prats podria reflectir la voluntat de resoldre al seu favor, amb la interposició d'un honorable mite fundacional, la dura pugna que la companyia del ferrocarril de *Mataró* mantenia llavors amb la de *Granollers* per la concessió de la línia de França, que requeria de prémer els ressorts polítics i culturals adients, després que els havia hagut d'utilitzar en els greus conflictes que havien sorgit en la travessia ferroviària de Mataró (Pascual 1999: 130-134).

Fos el que fos, la presència de Miquel Biada Bunyol en aquella *Guía-Cicerone* de Balaguer reblava per escrit el que havia estat dit de paraula en l'arribada del ferrocarril a Arenys, el 10 de gener de 1857, quan en els brindis del banquet inaugural «una persona amiga mencionó oportunamente el nombre del difunto D. Miguel Biada, cuyo recuerdo está estrechamente ligado al de la creación de la Empresa del ferro-carril del Este, el primero que ha funcionado en España»,[8] i la persona amiga no devia ser cap altra que Víctor Balaguer. Fins llavors, ningú del calibre polític i cultural de Balaguer havia expressat que Biada fos la persona a la qual Catalunya i Espanya devien la construcció del primer ferrocarril. L'afirmació era el resultat de la manera de fer *balagueriana,* en la interpretació que n'han fet Ucelay i Fradera i que hem descrit anteriorment. En uns primers moments, el difunt Biada havia aparegut entre els seus contemporanis com un més dels que havien promogut el *Carril*, com Joan Miret, Josep Bosch Mustich, Jaume Samà, Josep Barba, Josep Oriol Estruch o Marià Sirvent. Si aquests homes es mereixien el respecte dels sectors liberals barcelonins era perquè amb aquella petita obra n'havien vençuda una de més grossa, la «de los elementos que se han tenido que combatir, hijos ya de la preocupación o la mala fe, ya de la ignorancia y del carácter ingrato de los catalanes».[9] Fins i tot havent ja circulat per Barcelona la *Guía-Cicerone*, quan l'encimbellat Miquel Biada Prats va decidir construir un mausoleu al cementiri de Mataró per a les despulles del pare, la premsa només va atrevir-se a escriure del destinatari de la làpida que «con todos los entusiastas desvelos, y a costa de toda clase de sacrificios, había contribuido á ponerlo [el ferrocarril de Barcelona a Mataró] en movimiento».[10]

Junta directiva de *Caminos de Hierro de Barcelona a Gerona*, a l'estació de Barcelona del ferrocarril de Granollers, 1862. Aquesta junta, constituïda el 18 de juny d'aquell any, va aprovar el pacte de fusió de les companyies de Mataró-Arenys i la de Granollers. Molt probablement, un dels fotografiats és Miquel Biada Prats.

Imatge acolorida per Xavier Nubiola. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Autor desconegut.

Però quan Balaguer va tenir l'oportunitat de reblar el clau i donar a un carrer de Barcelona el nom d'aquell al que havia «prestado este debido homenaje de respeto y admiracion» (Balaguer 1857: 14), no ho va fer, perquè llavors els seus nous interessos polítics l'havien deslligat dels liberals.[11] Van haver de ser els companys del Consell d'Administració del ferrocarril, correligionaris de partit, els que el recordessin a la menuda el desembre de 1859, en la inauguració de la nova secció del ferrocarril a Tordera.[12] Ben aviat, quan la companyia de l'Est es va fusionar progressivament amb unes altres companyies, el nom de Biada Bunyol quedaria esborrat, després que els seus antics aliats, els que l'havien conegut, van desaparèixer d'entre els principals accionistes de la Societat i de la vida política de la ciutat de Barcelona. No es parlaria d'ell en l'arribada del tren a Girona, el 1862, ni tampoc el 1878, quan s'assoliria la vella i desitjada fita de la frontera amb França. En la mort de Miquel Biada Prats, el 1882, l'autor de la necrològica el confondria amb el seu pare i li atorgaria el mèrit d'haver estat un dels iniciadors del primer ferrocarril, el de Barcelona a Mataró.[13]

EL PROMOTOR DEL FERROCARRIL I LA SUPERIORITAT MORAL CATALANA

El 28 d'octubre de 1898 s'acomplien cinquanta anys del primer ferrocarril. No era una data propícia per a commemoracions i l'esdeveniment passaria força desapercebut. Les companyies ferroviàries eren en mans estrangeres, principalment franceses, i la companyia catalana Tarragona-Barcelona-França (TBF), que duia a la matriu el Barcelona a Mataró, es trobava immersa en un plet amb els creditors i els obligacionistes, que desembocaria en la seva venda a MZA.[14] Però de manera inversa al desinterès col·lectiu per l'efemèride del ferrocarril, la data va servir per recuperar i fixar la retòrica del protagonisme de Miquel Biada Bunyol en els fets que havien tingut lloc cinquanta anys enrere. La qüestió colonial i nacional no va ser del tot indiferent a la recuperació d'aquell nom.

Els republicans, i Francesc Pi i Margall el primer, s'havien oposat a l'esclavitud i especialment a les polítiques intransigents de la Restauració envers l'illa de Cuba. També s'havien oposat a la guerra amb els Estats Units. Pi considerava que havia de guanyar-se els ciutadans «hablándoles al corazón y los sentidos, dando cuerpo a las ideas, vistiéndolas con las galas de la fantasía, animándolas por el sentimiento» (Pi 1908: 408). En definitiva, que el republicanisme havia de construir una narrativa que acostés els seus parroquians a «los largos y complicados raciocinios por los que los hombres llegan á la concepción de los nuevos principios» (Pi 1908). Va ser per arguments semblants a aquest que l'escriptor i periodista republicà Josep Roca Roca[15] devia considerar, durant la tardor de 1898, que la liquidació de la relació colonial d'Espanya amb les Antilles podia trobar un epíleg regeneracionista a Catalunya si es demostrava que en un temps oportunament reculat, per poder-ne obviar els detalls, haguessin estat les illes les que van fecundar un fill de la mare pàtria perquè la desvetllés pels camins lluminosos del progrés. I va trobar la persona que buscava en Miquel Biada Bunyol. Com feien altres republicans, Josep Roca interpretava el progrés tecnològic com un catalitzador de les transformacions en les relacions socioeconòmiques del seu temps. A més, per la seva condició d'escriptor sabia que la literatura constituïa un agent decisiu en la definició de l'heroi del segle XIX. En conseqüència, partia de l'argument que Espanya s'havia incorporat en el progrés quan la construcció del primer ferrocarril. Però hi afegia el caràcter heroic del seu promotor, el qual havia estat forjat per l'experiència en aquells territoris d'Ultramar on l'aplicació de les mesures reformadores que havien defensat els republicans havien estat negligides els darrers anys pels seus enemics polítics, els governs conservadors de la Restauració, amb les conseqüències dramàtiques que llavors tothom podia reconèixer. Tampoc no resultava neutre el fet que aquell avenç transcendental s'establís en la regió que havia iniciat un plet per la identitat nacional. La versió de Roca trobaria un espai de difusió en el número de *La Esquella de la Torratxa* del 4 de novembre de 1898.[16]

Roca arrencava d'una manera ben gràfica: «L'any 48 va ser per Barcelona any de desvetllament. [...] Ala!... A desensopirse: que qui no corri serà arrollat». Prosseguia la narració amb els obstacles que va trobar l'empresa del ferrocarril, que no van ser uns altres que les accions de carlins i d'eclesiàstics, perquè «no faltava qui deya que'l carril era obra del dimoni y que'l corre més depressa que las diligencias y sense caballs sols podía ser art de bruixeria». Ben aviat se centrava en la peripècia cubana de Biada, la qual cosa constituïa la novetat:

> Mariner en sa joventut, arruïnat una vegada pels corsaris que durant la guerra entre Inglaterra y'ls Estats Units li apressaren el barco que manava ab cargament propi, refentse á la Habana, ahont s'associá ab lo germà D. Onofre y després ab un fill d'aquest y ab un altre fill seu, un cop tingué la familia gran y la seva

casa de Cuba asegurada, 's decidí á tornar a la terra natal, frisós de ferli saborejar els fruyts de sas iniciativas y de la seva experiència.»

Aleshores relatava l'anècdota amb el general Tacón, que per a Roca hauria succeït mentre el militar i Biada jugaven al billar, i no en la inauguració del ferrocarril de l'Habana a Güines com posteriorment es faria circular. Biada esdevenia en aquella crònica el factòtum del ferrocarril de Barcelona a Mataró: va aconseguir els capitals, va reconèixer els terrenys pels quals havia de passar la línia i va posar-se en relació amb els anglesos per «trassar el projecte, preparar el material fixo i móvil y empendre la construcció de las obras», tot plegat després que la seva vida hagués passat pel sedàs de l'experiència antillana. Prosseguia explicant que finalment, quan les obres de construcció es van iniciar, «en lloch de las esperades felicitacions, lo que rebia eran insults y cops de pedra dels salvatjes que veyan en lo ferrocarril una maniobra del esperit maligne», la qual cosa resultava en un retorn als tòpics reaccionaris contra el progrés que els liberals havien escampat cinquanta anys enrere, amb la diferència que la nòmina dels promotors del ferrocarril es reduïa a una sola persona: Biada. En la conclusió argumentava que l'havia matat la incomprensió dels seus conciutadans, per la qual cosa era «deute de justícia realsar la bona memòria de don Miquel Biada, al conmemorarse'l quincuagéssim aniversari de un fet que constitueix una verdadera gloria catalana».[17]

La maniobra, com es veia, requeria d'algunes giragonses per fer-la funcionar, necessitava que la història documentada quedés en un segon terme, però per això la burgesia catalana s'havia bastat tota sola en imposar una historiografia que prescindia de les complexitats de l'anàlisi històrica (Fradera 2003: 120). Roca, a més, podia escriure deslligat de qualsevol precisió documental perquè els Biada, Bunyol i Prats, havien pertangut a un espai polític que havia quedat abandonat des de la revolució del 1868 i, per tant, formaven part dels liberals moderats de la primera fornada que tothom havia oblidat. El nom havia quedat lliure perquè el recuperés qualsevol dels bàndols que dominaven la política regional, i ho va fer el republicà amb la pretensió de commemorar una *glòria catalana* enmig de la desfeta colonial d'Espanya. Naturalment la iniciativa de Roca no va passar de ser un

Descoberta d'una placa a la façana de la casa del carrer de Sant Antoni on Miquel Biada va morir, en el marc de les festes del 62è aniversari del ferrocarril, l'octubre de 1910.

Col·lecció família Guanyabens. Foto: Moragues.

experiment, però explica per què el 18 d'agost de 1910 el representant republicà a l'Ajuntament de Mataró, Josep Sans Montaña, va proposar commemorar la data de l'aniversari de la inauguració del ferrocarril: «[...] a más de rendir culto á la laboriosidad, a la inteligencia y al progreso, dignificaríamos el nombre de nuestro compatrició D. Miguel Biada».[18] I també explica per què el seu nom s'integraria en la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona. Vegem-ho.

La iniciativa dels republicans mataronins ha estat exposada en aquesta mateixa publicació dels *Fulls* per l'historiador Joaquim Llovet en clau d'enfrontament envers la demostració de força de la massa catòlica en què s'havia convertit la celebració de Les Santes (Llovet 1998: 26-30). Explicava Llovet que els impulsors republicans van promoure la constitució d'una comissió organitzadora que havia de tenir un caràcter plural perquè preparés convenientment l'esdeveniment per al 28 d'octubre de 1910; també que la commemoració va tenir lloc en el dia previst amb gran èxit, que l'endemà va tenir lloc un acte institucional a l'Ajuntament de Mataró en què Manuel Guanyabens Vinardell va donar a conèixer un perfil biogràfic de Miquel Biada Bunyol, i que, posteriorment, la commemoració es va desinflar. No aportava, però, el text de Guanyabens, potser perquè donava per sabut el seu contingut. Però a nosaltres sí que ens interessa reproduir-lo perquè va transcendir l'àmbit mataroní i, més endavant, va fonamentar la incorporació de Biada a la Galeria de Catalans Il·lustres. El text llegit per Guanyabens explicava:

> Nació en Mataró el 24 de noviembre de 1789. Su espíritu emprendedor llevole a realizar innumerables viajes por Europa y América, durante los cuales, concibió la idea de construir el primer ferrocarril de España, igual a los únicos nueve que funcionaban ya en Inglaterra y Estados Unidos de América del Norte. Gracias a su perseverancia, espíritu infatigable y amor a su patria, consiguió realizar tan ardua empresa... por más que no lo vieron sus ojos. La inauguración del primer ferrocarril de España, o sea el de Barcelona a Mataró, tuvo lugar el 28 de octubre de 1848. Biada, el iniciador e impulsor de obra de tal magnitud, había fallecido pocos meses antes.[19]

Tenim poques dades de Manuel Guanyabens Vinardell (1853-1921). Jaume Castellví Toda en diria d'ell, el 1948, que era metge i que els seus avantpassats havien gaudit de gran intimitat amb el biografiat, «aunque algunos hechos quedaron en aquella [biografia] deformados o ignorados por una truncada o viciosa tradición» (Castellví 1948: 21); sense saber si la «truncada o viciosa tradición» provenia de la seva pertinença a l'Ateneu Mataronès i, suposem, a les esferes republicanes de la ciutat (Reixach 2008: 804). El cas és que el 1910 Biada havia esdevingut, en les mans de Guanyabens, un perfecte cosmopolita situat en el temps i l'espai oportuns per esdevenir el gresol que havia de fer créixer el foc del progrés nacional amb la potent guspira del ferrocarril. Una narració prou acostada a la que havia fet Víctor Balaguer més de cinquanta anys enrere, i també a la de Josep Roca, que li havia aplanat el camí. Però el que ens hem de preguntar és el motiu pel qual la recuperació de la memòria de Biada que havien impulsat els republicans mataronins i que havia fracassat en l'objectiu de fonamentar una commemoració laica que en substituís una de religiosa, va acabar per dur el personatge a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona de mans de Carles de Fortuny i Miralles, baró d'Esponellà, president del conservador Institut Agrícola Català de Sant Isidre i regidor a l'Ajuntament de Barcelona per la Lliga Regionalista. Carles de Fortuny defensaria Miquel Biada i llegiria el text de Guanyabens en l'acte protocol·lari de presentació del retrat per a la Galeria el 26 de juny de 1915.[20]

Per a David Cao Costoya, que ha estudiat la significació de les galeries de personatges il·lustres, la selecció dels personatges que s'incorporaven a les galeries no era ni gratuïta ni indiferent perquè «los consagrados como referentes locales eran instrumentalizados al servicio de la articulación de un discurso público que ambicionaba influir en la configuración del presente y el futuro de la colectividad» (Cao 2023: 290). Però tampoc no era gratuïta, com bé diu Cao, la filiació política dels regidors que formaven part del plenari municipal perquè eren aquests els que votaven la incorporació dels nous personatges (*ibid.*: 293). Enric Ucelay ens proporciona la clau per comprendre l'apropiació que els conservadors farien d'un producte que havien preparat abans els republicans. Per a Ucelay, la retòrica catalanista de Víctor Balaguer va encertar-la quan «creà una narració flexible i sintètica que va servir tant per a l'establiment d'una historiografia nacional o nacionalista catalanes, com per justificar el catalanisme i amagar el seu contradictori naixement, fruit d'un matrimoni inadmissible de la dreta salvatge, esquerpa i ultramontanament clericalista i l'esquerra violenta, insurrecional, indòmita i partidària d'una religió del tot laica», perquè, com també ha escrit aquest historiador, uns i altres discrepaven en tot i només estaven d'acord en una sola qüestió: el seu catalanisme (Ucelay 2016: 377).

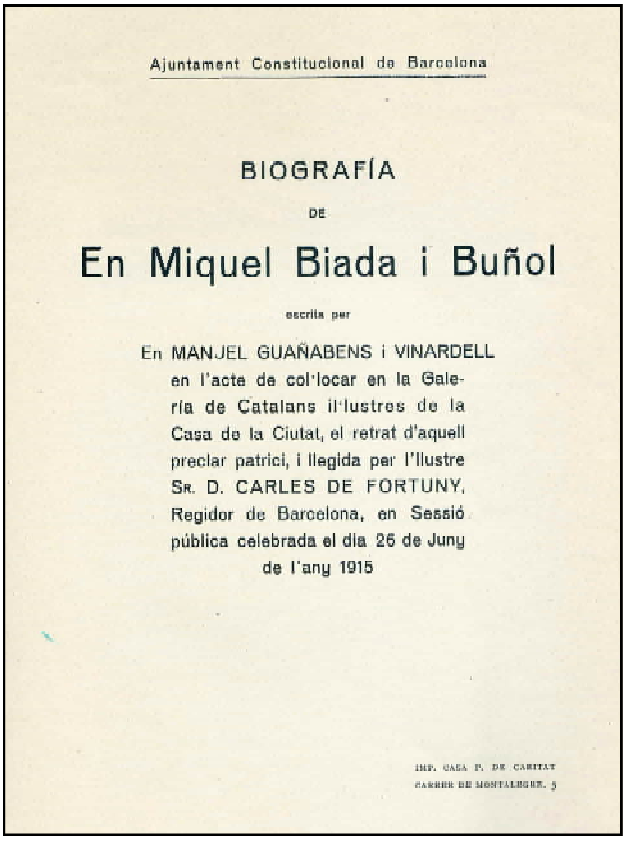

Ajuntament Constitucional de Barcelona

BIOGRAFÍA

DE

En Miquel Biada i Buñol

escrita per

En MANJEL GUAÑABENS i VINARDELL en l'acte de col·locar en la Galería de Catalans il·lustres de la Casa de la Ciutat, el retrat d'aquell preclar patrici, i llegida per l'Ilustre SR. D. CARLES DE FORTUNY, Regidor de Barcelona, en Sessió pública celebrada el dia 26 de Juny de l'any 1915

IMP. CASA P. DE CARITAT
CARRER DE MONTALEGRE, 5

Portada de la biografia de Miquel Biada escrita per Manuel Guanyabens Vinardell (Barcelona: Ajuntament Constitucional de Barcelona, 1915).

Col·lecció família Guanyabens.

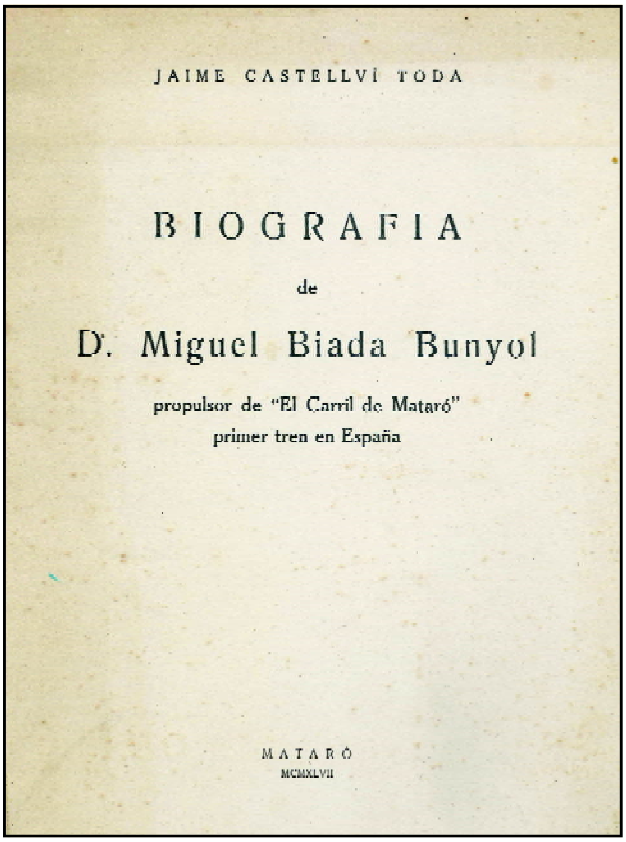

JAIME CASTELLVÍ TODA

BIOGRAFIA

de

D. Miguel Biada Bunyol

propulsor de "El Carril de Mataró"
primer tren en España

MATARÓ
MCMXLVII

Coberta de la biografia de Miquel Biada escrita per Jaume Castellví, 1947.

MASMM. Biblioteca.

Així, la construcció d'un Biada cosmopolita, introductor de Catalunya en l'epopeia del progrés, podia servir indistintament a uns i altres, i van decidir de servir-se'n. Encara més, el Biada fet de retalls de la narració de Balaguer, Roca o Guanyabens, també simbolitzava l'imperi de Catalunya a Espanya, la superioritat política i moral catalana.[21]

UN CENTENARI, UNA COMMEMORACIÓ...

El 28 d'octubre de 1938 Joan Julià i Cuadras[22] escrivia a *Llibertat* que quan s'acomplís el centenari del primer ferrocarril una commemoració hauria de demostrar l'agraïment que Mataró devia «al propulsor del primer ferrocarril que creuà terres hispàniques».[23] No entenia per què el juliol de 1936 els revolucionaris n'havien sostret el retrat del saló de plens de l'Ajuntament, perquè «ens sembla que Biada com Campeny no hi tenien res a veure amb altres compatricis il·lustres en religió i en lletres».[24] Cuadras, catalanista i republicà, també recordava aquella primera foguerada del 1911 que havia reclamat el paper precursor de Biada i que havia acabat pràcticament en un no res. En sintonia amb els dies que corrien, l'articulista s'atrevia a confrontar-lo no només als sectors retrògrads coneguts, els carlins i l'Església, sinó amb tota la classe burgesa catalana «perquè tot seguit comprengueren que [el ferrocarril] els portaria a la decadència dels seus negocis».[25] Però la data prevista per al centenari va trobar instal·lades en el poder unes persones molt allunyades dels pressupòsits culturals dels que fins llavors havien abraçat el personatge Biada. I malgrat tot, la futura commemoració el podria presentar cordialment perquè el seu retrat havia estat manllevat de l'Ajuntament pels mateixos que uns anys abans l'hi havien posat.

Passats uns anys, per ordre ministerial de 28 de gener de 1946 va ser aprovada la constitució de la comissió encarregada d'iniciar els treballs per a la celebració del primer centenari del ferrocarril a Espanya. L'objectiu perseguia que «se rinda el debido tributo a los hombres que en España iniciaron tal empresa y a los que fueron sus continuadores en la concepción y creación de nuestras actuales redes ferroviarias; empresas todas en las que ostenta un brillante historial el Cuerpo de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos».[26]

La comissió va quedar formada per representants dels organismes oficials relacionats amb els transports, que hauria de proposar els membres d'una altra de més àmplia, la Comisión Oficial del Primer Centenario del Ferrocarril en España. Aquesta hauria presentar abans del 31 de desembre del mateix any el programa d'actes previst i una proposta de dotació dels fons necessaris per al seu desenvolupament. En aquesta segona comissió hi trobarem una representació diversa de l'Administració, en la qual s'hi incorporaran els ajuntaments de Barcelona i Mataró. Finalment, el 17 de gener de 1947 va ser aprovat el programa d'actes per al 28 d'octubre de 1948, que incloïa manifestacions tecnològiques, culturals i festives a Madrid, Barcelona i Mataró.[27]

Els organitzadors perseguien que la commemoració interessés el gran públic en el ferrocarril i que presentés una comparació, «o como así dijéramos, un balance, entre el estado actual del desarrollo industrial de cada país y el de la época en que tuvo lugar la construcción del primer ferrocarril».[28] Les autoritats franquistes semblaven molt interessades a demostrar que era imprescindible fer conèixer que la nacionalització del ferrocarril espanyol —el 1941 havia estat creada la RENFE— l'havia convertit en un servei de transport veritablement públic i que per al benestar general convenia que tingués una vida pròspera.[29] Per assolir la finalitat havia estat prevista la realització de grans obres d'enginyeria a Madrid i a Barcelona, unes grans fites tècniques que convidessin a l'optimisme en uns anys certament depressius. En el cas de Barcelona, «se trata de intentar por todos los medios posibles —y lléguese donde se llegue— la realización de la electrificación mencionada [de Barcelona a Mataró]».[30] Si hi ha un aspecte de la commemoració que crida l'atenció per damunt de qualsevol altre és que els organitzadors van aconseguir que una àmplia representació internacional de tècnics i administradors de companyies ferroviàries acudís a l'esdeveniment.[31]

El franquisme es va fer amb el control de l'espai mediàtic de la història del ferrocarril a través d'un eficaç exercici de propaganda. Especialment a Barcelona i singularment a Mataró es van multiplicar les edicions especials dedicades a la commemoració. En alguns casos es repetien els tòpics sobre Miquel Biada Bunyol i la seva participació en la construcció del primer ferrocarril, que hem vist que havien estat encunyats uns anys enrere. Sorprenentment, una publicació de la importància de *Destino* va prendre un camí diferent i expressaria l'adhesió al centenari amb el reportatge *La geografía del ferrocarril*. L'autor, Tristán la Rosa, el presentaria sense fer cap esment a Biada.[32] L'article de la revista barcelonina prenia una deriva paisatgística que no podem considerar capriciosa, ans al contrari, perquè, com ha explicat Àngel Duarte, l'ús que va fer el franquisme de les narratives del paisatge en la immediata postguerra el feia especialment apte «para convertirse en terreno de encuentro entre el régimen y una ciudadanía, burguesa y mesocrática, no necesariamente adicta a las nuevas autoridades y a la retórica que desplegaban, pero horrorizada por el recuerdo de los últimos avatares sociales, políticos y militares, y, en última instancia, deseosa de pasar página» (Duarte 2005: 169). Balaguer ja ho havia demostrat *avant la lettre* a partir de 1857 amb l'èxit de les seves *Guía-Cicerone*.

L'avantatge d'escriure sobre el paisatge faria que també tingués una presència molt significativa en les pàgines de la gran obra commemorativa que va editar el govern espanyol, *Cien años de ferrocarril en España* (1948). Al pròleg del primer volum, dels quatre que formaven la publicació, José María Rivero de Aguilar y Otero, president de RENFE, recordava Miquel Biada però reduïa el radi d'influència narrativa del personatge al de la crònica localista, perquè «no puede ser más movida y novelesca la vida de Don Miguel afortunadamente divulgada por sus paisanos con verdadera devoción y cariño» (D. A. 1948: 3-7). Tot seguit, el despatxava recordant que tots els negocis que els catalans van poder fer en el passat els devien a la generositat del rei d'Espanya, que els havia obert el comerç d'Ultramar i tancat les fronteres a la importació estrangera. En la línia del que hem exposat més amunt, no podien faltar les referències als encontorns físics d'aquella primera línia. L'autor sucumbia als tòpics del paisatge maresmenc que havien estat fabricats des dels temps de Balaguer:

> en ella parece como si el mar, el carril y hasta la carretera, cubiertos por el cielo azul del Mediterráneo, marchasen juntos y paralelos [...] como buscando el bienestar para esas poblaciones laboriosas que se encuentran a todo lo largo del trazado; la paz en esos campos dulces y soleados, tan cuidadosamente cultivados, y el progreso en esas innumerables fábricas de sus alrededores. (D. A. 1948: 7)

Al capdavall, el tòpic era fàcil d'emmotllar perquè el ferrocarril no era sinó un dels elements que més havia contribuït a la construcció literària del paisatge. Per aquest motiu al segon volum s'hi presentava una àmplia referència a les muntanyes i als avantatges de teixir-hi una xarxa de ferrocarrils que acostessin els espanyols al Guadarrama, als Pirineus, al Moncayo, a Sierra Nevada o a la

Cordillera Cantàbrica.[33] Però era en el quart volum on el biaix prenia volada literària amb textos de Jacinto Benavente, José Maria Pemán, Wenceslao Fernández Flórez, Gerardo Diego, Josep Pla, Pío Baroja i Eugeni d'Ors, entre d'altres, que s'encarregaven d'enaltir l'espanyol anònim que viatjava en tren a través dels paisatges peninsulars. Vist en el seu conjunt, el viatger era en ell mateix un paisatge en què també es dilueïen les diferències que l'havien enfrontat en el passat. Però, entre totes aquelles retòriques geogràfiques, Miquel Biada s'esvania.

¿Qui havia de tenir cura de la figura de Biada en aquella commemoració cimera? La ciutat de Mataró quan va considerar que no necessitava desmuntar el personatge per encaixar-lo en la narració nacionalista espanyola. Aleshores, el va honorar, li va fer un monument davant de l'estació i l'historiador Jaume Castellví Toda va escriure una biografia amb l'ambició que fos definitiva.[34] Però Castellví no va confrontar el personatge amb la seva historicitat. ¿Quin interès podia tenir en aquells moments la interpretació de l'estructura del capital i les accions de la companyia del ferrocarril, el 1848, per determinar-ne les veritables relacions de poder? Castellví resolia la qüestió amb la publicació d'un fragment inèdit del testament de Biada en què el testador afirmava que

> teniendo en cuenta, como tengo, que de no haber sido por mi decidida constancia y extraordinarios esfuerzos, no se hubiera realizado por la actual empresa el ferrocarril de Barcelona a esta ciudad [Mataró] que actualmente se está construyendo, y habiendo sido preciso para reanimarla y conducir a su término esta importante obra, la primera que de su clase se verá construida en España, el que yo me interesara también por un considerable número de acciones.[35]

L'historiador no va qüestionar-se l'afirmació testamentària perquè la implicació del personatge en el context del seu centenari l'obligava a donar-la per bona. Possiblement, la historiografia catalana de la immediata postguerra tampoc no estava en condicions de fer abordatges crítics amb rigor. No ho havia estat durant el segle XIX pels motius que ha denunciat Josep M. Fradera (2003: 120) i que

Anvers de la medalla commemorativa del Centenari del ferrocarril que presenta les siluetes de Miquel Biada i del Marquès de Salamanca, la del mataroní en un segon pla.

MASMM. Col·lecció de medalles.

hem exposat anteriorment, i aquella incapacitat se sumava a la de l'aparell de propaganda franquista, i plegats segrestaven el fonament de la commemoració de 1948 i la feien immune a la interpretació crítica.

...I UNA QUIMERA

El resultat que acabem d'exposar ens fa reprendre el fil de la nostra introducció, quan hem al·ludit a la invenció de les tradicions i a la dicotomia entre ciència històrica i memòria, el que per a Pierre Nora representa la selecció entre el que és històric, el que és recordat i el que és commemorable. En aquest article hem volgut descriure la manera en què Miquel Biada Bunyol, personatge històric, va ser seleccionat per ser recordat i, posteriorment, el procés que el va incorporar en la narrativa d'un fet commemorable. Hem proposat alguns dels agents que van sumar-se a la formulació i hem suggerit els possibles interessos que els devien moure a cada moment en què revifava la possibilitat d'una commemoració relacionada amb el ferrocarril espanyol. Al mateix temps hem presentat l'atracció que el personatge va oferir als constructors de la identitat catalana. Tota una tradició que es presentava el 1948, en la commemoració del centenari del ferrocarril a Espanya, com un fet perfectament establert i consolidat.

En línia amb les conclusions de Stéphane Michonneau sobre l'encaix de les identitats locals i nacionals en els resultats de la commemoració, tot el que hem exposat demostra que la celebració del centenari del ferrocarril espanyol del 1948 va posar a prova l'escala narrativa de Miquel Biada Bunyol. El resultat va ser que davant la impossibilitat de desfer les connotacions evidents d'una narració que havia tingut el moment inicial el 1857 amb Víctor Balaguer, i que després havia estat consolidada per grups d'orientacions polítiques oposades però que tenien en comú el seu catalanisme, l'encaix de Biada en la commemoració oficial de caràcter nacional espanyol va haver d'acceptar un desllorigador. El principal grup de poder en aquella celebració, l'Estat espanyol, va imposar una altra narració, la del Marquès de Salamanca, promotor ferroviari a Madrid, perquè complementés la de Biada.[36] Per adonar-nos de la dimensió significativa del fet, aclarirem que els convidats d'honor a Barcelona van poder visitar Montserrat, però quan van ser a Madrid van traslladar-los a El Escorial. La possibilitat d'una narració unitària, local i nacional, per fonamentar les commemoracions del ferrocarril espanyol al voltant de Miquel Biada Bunyol esdevenia definitivament una quimera.

Carles Gorini Santo
Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC-CERCA)

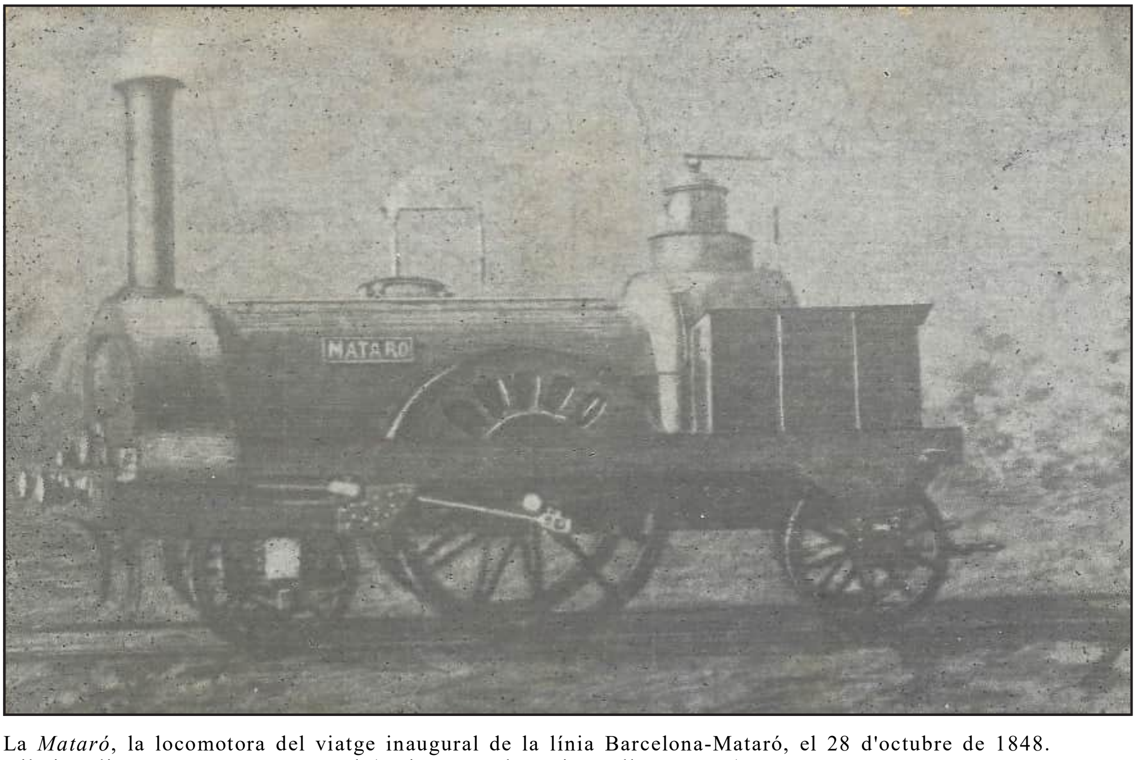

La *Mataró*, la locomotora del viatge inaugural de la línia Barcelona-Mataró, el 28 d'octubre de 1848. Dibuix editat com a targeta postal (Union Postale Universelle. España).
Col·lecció família Guanyabens.

NOTES

1.- *La Veu del Centre Català*, 5 de maig de 1888, p. 177-179.

2.- «El injeniero inglés, autor del proyecto, y hombre versado en el ramo especial de caminos, tiene hechos ya los estudios prácticos necesarios sobre el terreno, y enseñará los planos correspondientes, luego que la empresa tome visos de consistencia» («Camino de Hierro de Barcelona a Mataró», *El Constitucional*, 29 de març de 1840, p. 2). Al diari es donavena conèixer detalls del projecte i els costos d'establiment previstos. Les informacions sobre els fabulosos negocis que es podien fer amb les inversions en ferrocarrils havien arribat a Barcelona a partir de 1836. Aquelles notícies no poden desvincular-se dels interessos dels que volien promoure el negoci a la ciutat (El Nacional, 12 de juliol 1836, p. 1-2). També va seguir-se amb molt interès la venda-subhasta del ferrocarril de l'Havana a Güines els primers mesos de 1840 (*Diario de Barcelona, de avisos y noticias*, 24 d'agost de 1840, p. 3317, i altres edicions). Possiblement es tractés de John Locke, que amb Mc Kenzie & Brassey miraven de fer negocis ferroviaris al continent, especialment a França, des de 1833 (Burton 2018).

3.- Miquel Biada Prats (1816-1882), *comendador* de l'orde d'Isabel la Catòlica, cavaller de la reial i distingida orde de Carles III, exdiputat a Corts, tinent d'alcalde de Barcelona i regidor honorari de la ciutat. En una necrològica se'l defineix com a iniciador del ferrocarril de Mataró (*La Publicidad*, 22 de gener de 1882, p. 3). Va formar part del consell d'administració del ferrocarril de Barcelona a Mataró, després a Arenys i a Girona, del 1850 al 1867 (Pascual i Domènech, P. (2016), *El ferrocarril a Catalunya. Una història de la seva explotació (1848-1935)*. Barcelona: Eumo, p. 78-79); també, amb els seus germans Joan i Salvador, va ser membre de la junta directiva del ferrocarril de Saragossa el 1855 (*Diario de Barcelona, de avisos y noticias*, 13 de febrer de 1855, p. 2); va participar en la fundació de la Caja Barcelonesa de giros, préstamos y descuentos el juny de 1855 (*Diario de Barcelona...*, 11 de juny de 1855, p. 4710); va presentar-se per al govern de l'Ajuntament de Barcelona el gener de 1857, en una candidatura en què també hi havia altres comerciants i propietaris, com Ignasi Girona Agrafel, Ramon Bonaplata Roig, Jaume Sedó o l'arquitecte Elies Rogent Amat, i va sortir-ne escollit tinent d'alcalde pel districte 1r (*Diario de Barcelona...*, 25 de gener de 1857, p. 699; 11 de març de 1857, p. 2041); membre de la Junta de Comerç de Barcelona (Diario de Barcelona..., 1 de gener de 1860, p. 1). La casa consignatària dels germans Biada es trobava a la plaça del Duc de Medinaceli, núm. 1. La consulta d'hemeroteca ens fa concloure que la posició dels germans Biada devia trontollar amb la crisi de 1866, perquè després ja no els consten la majoria dels càrrecs esmentats.

4.- Victor Balaguer Cirera (Barcelona, 1824 - Madrid, 1901), polític i escriptor. Existeix un nombre considerable de monografies sobre Balaguer i encara més referències a la seva obra. Per a una visió de síntesi recomanem el número especial que li va dedicar la revista *Cercles*: «Víctor Balaguer», *Cercles, Revista d'Història Cultural*, 19, 2016, en línia: https://revistes.ub.edu/index.php/cercles/issue/view/1405 (consulta: 20-8-2023).

5.- Miquel Biada Prats i uns altres membres de la seva família van aportar-hi un total de 4.000 rals. La reina Isabel II n'hi va posar 10.000, els ducs de Montpensier, 6.000, i la diputació provincial, 5.000. En la llista hi figuren vint diputats a Corts, deu a la Diputació i uns quants ciutadans de Barcelona, alguns dels quals eren membres del Consell d'Administració del ferrocarril de Barcelona-Mataró-Arenys, amb aportacions que oscil·len dels 1.000 als 40 rals. Víctor Balaguer va fer-hi una contribució de 100 rals (*Diario de Barcelona, de avisos y noticias*, 1 de maig de 1858, p. 3969-3970). Va ser present al monestir de Montserrat durant la visita dels Ducs de Montpensier (*Diario...*, 30 de maig de 1857, p. 4409). Biada, d'altra banda, va ser l'administrador i comptable de la Junta des de la fundació de l'entitat, senyal inequívoca que n'era un dels promotors (*Diario...*, 4 desembre de 1857, p. 10035).

6.- La característica de narrador que Ucelay adjudica a Balaguer la confirmen els errors que conté la *Guia*, com el de la data de la inauguració de la línia a Arenys, que confon amb la de l'acabament i benedicció de l'edifici de l'estació d'aquella localitat (Ucelay 2016: 377).

7.- Balaguer va mantenir diferents interessos en el ferrocarril, que es van manifestar tardanament quan en la dècada dels vuitanta del segle XIX va formar part dels consells d'administració del ferrocarril Valls-Vilanova-Barcelona (després, els *Directos*) i de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes. El seu paper era el d'aconseguidor per les connexions polítiques i econòmiques que tenia a Madrid i a Barcelona.

8.- *Diario de Barcelona, de avisos y noticies*, 11 de gener de 1857, p. 275.

9.- *El Barcelonés*, 17 d'octubre de 1848, p. 1.

10.- El mausoleu es va construir el 1858 (*Diario de Barcelona, de avisos y noticias*, 10 de juliol de 1858, p. 6154). Després que el 3 de novembre de 1848 el mataroní Francesc Soler va demanar que es recordés el difunt Miquel Biada amb el bateig d'una locomotora amb el seu nom, perquè havia estat «uno de los primeros fundadores de la sociedad», un altre accionista, Josep Maria Roca, va fer publicar en tres diaris de la ciutat una nota desacreditant el paper de Biada i reclamant per a ell la sort de la societat, perquè havia aconseguit la subscripció del 50% del capital per part d'accionistes anglesos. La polèmica pot llegir-se al *Diario de Barcelona, de avisos y notícias*, en les edicions del 6 i el 8 de novembre de 1848; també a *El Barcelonés* i a *El Fomento*, en les edicions del 8 de novembre de 1848. Per comprendre la resposta de Josep M. Roca, vegeu Pascual 1999.

11.- «I cal recordar que un dels més destacats amics catalans de Don Juan [Prim] fou precisament Balaguer, fet que allunyà l'escriptor del seu antic medi [els liberals] en el pas dels anys cinquanta als seixanta». Entre els membres de la junta directiva del ferrocarril de l'Est s'hi comptaven destacats liberals barcelonins. Era el cas de l'advocat Manuel Gibert Sans (1795-1873), director gerent de la societat, que abans d'incorporar-s'hi havia estat Jefe Político de la província de Barcelona. Eren els homes que havien lluitat contra el carlisme i que llavors, segons Ucelay, es batien amb l'enemic dretà tradicional mentre per l'esquerra eren desbordats per republicans, demòcrates i progressistes, i es quedaven enrere en el joc polític català (Ucelay 2016: 376).

12.- «Hízose honorifica mención del Sr. D. Miguel Biada, como el primer iniciador en Cataluña y en España de la idea de establecer el primer ferrocarril, que fue el de Mataró,

de los señores ingenieros y de otras personas que han prestado a la Sociedad muchos y estimables servicios» (*Diario de Barcelona, de avisos y notícies*, 4 de desembre de 1859, p. 12226).

13.- *La Publicidad*, 27 de gener de 1882, p. 5.

14.- La valoració que llavors es feia del ferrocarril sembla no ser gaire positiva, segons considerem l'opinió que es manifestava als diaris que van recordar l'efemèride ferroviària: «Ha pasado el tiempo y con él han llegado los desengaños. No hay para qué analizar las causas, de todos conocidas; bástanos el hecho. Hoy cruzan á España numerosas vías férreas —no tantas como debían — y de tanto ramal de ferrocarril y de tanto camino ferroviario, ¿hay alguno que sea propiedad española?» («Lo del dia», *El Noticiero Universal*, 28 d'octubre de 1898, p. 1).

15.- Josep Roca Roca (1848-1924), periodista, autor teatral, crític literari i polític. Políticament va fer costat a la Unió Republicana i, posteriorment,a la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). Va ser autor d'una extensa producció literària, teatral i biogràfica (vegeu *Enciclopèdia.cat*).

16.- Josep Roca Roca ja havia dibuixat el 1892 el perfil d'un altre home relacionat amb el ferrocarril, l'enginyer Joaquim Carrera Sairol, en termes ditiràmbics i sempre oposant les idees progressistes a les dels conservadors. En aquell cas, l'enginyer era confrontat als que s'oposaven a la introducció del model de negoci suís d'explotació de forasters en la muntanya de Montserrat. Carles Gorini Santo, «The origins of the rack railway of Montserrat and the first attempt to build a Swiss-style mountain in Spain (1877-1889)», *Journal of Tourism History*, DOI: 10.1080/1755182X.2023.2211952 (2023).

17.- *La Esquella de la Torratxa*, 4 de novembre de 1898, p. 714.

18.- *El Nuevo Ideal,* 19 d'agost de 1898, p.3.

19.- *Gaceta Municipal de Barcelona*, 26, 30 de juny de 1915, p. 15.

20.- En el mateix acte van incorporar-s'hi els retrats de Ramon Batlle i Ribas i de Maria Josepa Massanés de González, la primera i única dona a la Galeria (*Gaceta*... p. 14-15).

21.- Per aprofundir en aquest aspecte de la superioritat catalana, vegeu Ucelay 2003.

22.- No hem localitzat dades biogràfiques de Joan Julià i Cuadras. A partir de fonts hemerogràfiques l'hem trobat com a autor d'articles en revistes de tendència republicana i anticlerical. També com a soci de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

23.- «Diada memorable», *Llibertat,* núm.703, 28 d'octubre de 1938, p. 1. El periòdic *Llibertat* va substituir el *Diari de Mataró* entre el juliol de 1936 i el gener de 1939.

24.- *Ibid.*

25.- *Ibid.*

26.- BOE, núm. 301, de 28 d'octubre de 1946, p. 7930.

27.- Per comprendre la incardinació dels enginyers en el primer franquisme, vegeu Camprubí 2017.

28.- *Proyecto de electrificación de la sección de Barcelona a Mataró, Memoria.* Madrid: RENFE, 1947, p.1. AGA, Sección Obras Públicas, 12.325.

29.- *Ibid.,* p. 2

30.- *Ibid.,* p. 4

31.- La revista *Ferroviarios* va publicar la nòmina dels assistents internacionals, que resulta sorprenentment nodrida, la qual cosa acredita l'existència d'una xarxa informal de relacions que burlava l'aïllament característic d'aquests anys («Centenario del ferrocarril en España», Ferroviarios, octubre-novembre de 1948, p. 5-6).

32.- «La geografia del ferrocarril», *Destino*, 586, 30 d'octubre de 1948, p. 3-5 i 21.

33.- El règim franquista reprenia una vella idea relacionada amb la construcció simbòlica de la muntanya com un element amb propietats regeneradores i patriòtiques, que a Catalunya s'havia posat especialment en marxa a Núria, però que també amagava el desig d'especular amb els negocis turístics després que havia acabat la Segona Guerra Mundial i s'esperava que el flux de turisme internacional es recuperaria com ho havia fet després de la Primera. No endebades el redactor de la memòria era l'enginyer José Aguinaga Keller, autor del projecte del ferrocarril elèctric de Navacerrada, que havia estat inaugurat el 1923.

34.- Pensem que la biografia que va dedicar-li Jaume Castellví tindria l'objectiu de ser incorporada en els *Cien años…*, però en l'obra no hi ha cap capítol dedicat a Biada.

35.- Citat per Francesc Estivill Besora, «Panoplia de legitimidad», *Mataró*, 65, 1948, p. 81; també a Castellví 1948: 20. Les versions d'un i altre difereixen en la inclusió (Castellví) o supressió (Estivill) de la frase «que hará honor a Cataluña».

36.- L'anvers de la medalla commemorativa del Centenari presentava les siluetes de Biada i de Salamanca, la del mataroní en un segon pla.

BIBLIOGRAFIA

ALBAREDA (1931): Anselm M. Albareda Ramoneda, *Història de Montserrat*. Montserrat: Monestir de Montserrat.

BALAGUER (1857): Víctor Balaguer Cirera, *Guía-Cicerone del Camino de Hierro del Este en su primera sección de Barcelona a Arenys de Mar*. Barcelona: Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas.

BURTON (2018): Anthony Burton, *Railway Empire: How the British Gave Railways to the World*. London: Pen and Sword.

CAMPRUBÍ (2017): LINO CAMPRUBÍ, *Los ingenieros de Franco. Ciencia, catolicismo y guerra fría en el estado franquista*. Barcelona: Crítica.

CAO (2023): David Cao Costoya, «Iconos y Sanctasantórums de la patria: las galerías de ciudadanos ilustres en Catalunya y Balears (1871-1923)», *Pasado y Memoria*, 26, p. 279-307.

CASTELLVÍ (1948): Jaume Castellví Toda, *Biografía de D. Miguel Biada Bunyol propulsor de «El Carril de Mataró» primer tren en España*. Mataró: Imprenta Minerva.

CUCCU (2008): Marina Cuccu, «Las calles de Barcelona de Víctor Balaguer», *Barcelona, quaderns d'història*, 14, p. 147-161.

D. A. (1948): Diversos autors, *Cien Años de Ferrocarril en España*, 4 vol. Madrid: Comisión oficial para la conmemoración del Primer Centenario del ferrocarril en España, Ministerio de Obras Públicas.

DUARTE (2005): Àngel Duarte, «El catalán en su paisaje. Algunas notas sobre los usos del imaginario del paisaje catalán, y catalanista, en el primer franquismo», *Historia y Política. Ideas, procesos y movimientos sociales*, 14, p. 165-190.

FRADERA (1982): Josep M. Fradera Barceló, «Miquel Biada i l'esclavitud a Cuba», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 15, p. 29-33.

FRADERA (1984): Josep M. Fradera Barceló, «La participació catalana en el comerç d'esclaus (1789-1845)», *Recerques: història, economia, cultura*, 16, p. 119-139.

FRADERA (2003): Josep M. Fradera Barceló, *Cultu ra nacional en una sociedad dividida. Cataluña 1838-1868*. Madrid: Marcial Pons.

GARCIA (2016): Josep M. Garcia Fuentes, «Víctor Balaguer, Montserrat i Catalunya», *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, p. 331-350.

HOBSBAWM / RANGER (1983): Eric Hobsbawm i Terrence Ranger, *The invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

LLOVET (1998):2 Joaquim Llovet Verdura, «Biada *versus* les Santes?», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 62, p. 26-30.

LOWENTHAL (1998): David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

MALUQUER (1974): Jordi Maluquer de Motes Bernet, «La burgesia catalana i l'esclavitud colonial», *Recerques: història, economia, cultura*, 3, p. 83-136.

MICHONNEAU (2005): Stéphane Michonneau, «Gerona, baluarte de España: la conmemoración de los sitios de Gerona en los siglos XIX y XX.», *Historia y Política. Ideas, procesos y movimientos sociales*, 14, p. 191-218.

NORA (1989): Pierre Nora, «Between Memory and History: Les lieux de mémoire», *Representations*, 26, p. 7-24.

NORA (1996): Pierre Nora, «The Era of Commemorations», dins *Realms of Memory: Rethinking the French Past*, vol. 3. Nova York / Chichester: Columbia University Press, p. 609-637.

PACK (2010): Sasha. D. Pack, «Revival of the Pilgrimage to Santiago de Compostela: The Politics of Religious, National, and European Patrimony, 1879-1988». *The Journal of Modern History*, 82, p. 335-367.

PASCUAL (1999): Pere Pascual Domènech, *Los Caminos de la Era Industrial. La construcción y financiación de la Red Ferroviària Catalana (1848-1899)*. Barcelona: Universitat de Barcelona - Fundación de los Ferrocarriles Españoles.

PASCUAL (2016): Pere Pascual Domènech, *El ferrocarril a Catalunya (1848-1936). Una historia de la seva explotació*, vol. I. Vic: Eumo.

PI (1908): Francesc Pi i Margall, «El arte» [1891], dins *Articles*. Barcelona: Tipografia l'Anuari.

RAMÓN (2020): Francisco Javier Ramón Solans, «Iglesia y políticas conmemorativas. La celebración del IV Centenario del Descubrimiento de América», *Mélanges de la Casa Velázquez*, 50-2, p. 17-40.

REIXACH (2008): Ramon Reixach Puig, *Els orígens del catolicisme social contemporani a Mataró. Dels inicis de la Revolució Industrial a la Primera Guerra Mundial*. Mataró: Caixa Laietana.

UCELAY (2003): Enric Ucelay da Cal, «El intervencionismo como superioridad catalana», dins *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*. Barcelona: Edhasa, p. 268-306.

UCELAY (2016): Enric Ucelay da Cal, «Víctor Balaguer, historiador i polític, i la invenció de la retòrica nacionalista catalana. Un assaig d'interpretació», *Cercles*, 19, p. 351-393.

La professora Elvira Rocha Barral, nomenada Filla Adoptiva de la Ciutat el 21 de juliol de 2022, va dur a terme una gran tasca en favor de l'ensenyament secundari públic a Mataró entre 1963 i 1970. Rocha va dirigir el primer institut mataroní de la postguerra i va aportar, junt amb el seu equip, un treball progressista, renovador i compromès, que contrastava amb la grisor política i pedagògica del moment. De la seva empenta van sorgir dos equipaments educatius per a Mataró i la comarca —els instituts Damià Campeny i Alexandre Satorras—, va afavorir la coeducació i va establir un règim nocturn per tal que la joventut treballadora pogués acabar els estudis de batxillerat. L'any 1969 va ser apartada del càrrec de directora i l'any següent va marxar de Mataró.

Josep Maria Fradera, un dels alumnes de la professora Rocha, va ser l'encarregat de glossar la seva figura el 24 de gener passat, en l'acte de lliurament del títol esmentat. El present article, amb petites variacions, recull les paraules que l'historiador mataroní va pronunciar i deixa negre sobre blanc un capítol poc conegut de la història recent de la ciutat.

ELVIRA ROCHA: EDUCACIÓ PER A LA DEMOCRÀCIA

Han passat cinquanta-tres anys d'ençà que una trista versió del franquisme local enfonsà una experiència notable de renovació de l'ensenyament de batxillerat, de la qual es beneficiaren tants estudiants de Mataró i el Maresme dels anys seixanta. Ja tocava, per tant —i ens hem de congratular que l'alcalde de Mataró, el senyor David Bote, i el regidor d'Ensenyament, el senyor Miquel Àngel Vadell, hagin dut a bon terme una iniciativa lloable, demanada de feia molt temps per molts ciutadans i pel Moviment Educatiu del Maresme—, insisteixo, ja era hora de retre l'homenatge que correspon a Elvira Rocha i a aquells qui al voltant seu varen esmerçar tants esforços per proporcionar un ensenyament digne i de qualitat als qui aleshores estudiaven —estudiàvem— el batxillerat.

La interrupció d'aquell experiment l'any 1969-1970 no fou, en aquest sentit, un episodi menor de la història local i de la història de l'ensenyament secundari a la Catalunya d'aleshores. Per tot plegat, fer filla adoptiva de Mataró la professora Elvira Rocha és el reconeixement de tot el que li deuen molts mataronins i mataronines que entre 1963 i 1970 passaren per les aules primer del COPEM (Centro Oficial de Patronato de Enseñanza Media) i després de l'institut que anys després rebria el nom de Damià Campeny. No voldria cloure aquest encapçalament sense ressaltar que la professora Rocha, com l'anomenàvem els estudiants, no treballava sola: si pogué tirar endavant la tasca que es proposava és perquè s'envoltà d'un notable equip de professors, entre els quals no puc pas deixar d'esmentar qui fou el secretari del centre, el professor Joan Roig Obiol, col·lega historiador, autor d'*El nacionalismo catalán (1800-1939)*, que vaig poder visitar en algunes ocasions a l'Institut Menéndez y Pelayo de Barcelona, centre d'ensenyament secundari instal·lat a l'edifici de la Mútua Escolar Blanquerna de preguerra, el centre que dirigí Alexandre Galí, una altra experiència de renovació escapçada l'any 1939. El món nostre és petit, com veurem. Per Blanquerna passà com a jove professora de ciències naturals Angeleta Ferrer, filla de Rosa Sensat, abans de ser purgada i enviada a Madrid l'any 1939, on hagué de

La professora Elvira Rocha. Col·lecció particular. Autor desconegut.

Elvira Rocha amb alguns alumnes del COPEM en una de les aules convertida en menjador escolar. Els menús eren servits pel Bar Plata de la plaça de Cuba. Curs 1963-64.

Col·lecció particular.
Autor desconegut.

tornar a opositar per revalidar altre cop una categoria professional que ja havia demostrat a bastament.

La qualitat d'aquell nucli de direcció es feu palesa en el centre antecedent a l'institut pròpiament dit, en un centre de la modèstia del primer COPEM, adscrit, com era preceptiu, casualment al centre mare Menéndez y Pelayo barceloní. Les limitacions del primer emplaçament a la plaça de Cuba —edifici que després seria l'escola de primària El Pilar— eren patents: un local petit, on l'expansió i un ensenyament en condicions eren impossibles. Cal atribuir a l'empenta i l'habilitat de la professora Rocha que a finals de l'any 1966 es pogués inaugurar un nou institut a l'emplaçament de la plaça dels Bous, l'actual Institut Damià Campeny. El trasllat assenyalà un dels trets més notables de l'orientació que prendria la seva trajectòria: garantir el prestigi del centre i expandir l'ensenyament públic més enllà dels límits esquifits en els quals l'administració de l'època l'havia reclòs. La tenacitat, categoria i habilitat de la professora Rocha es demostraren en aquells crucials anys seixanta quan, assetjada de reticències des del Mataró conservador, apuntalà amb èxit una experiència pedagògica renovadora i diferent a la prevalent i habitual en el món resclosit del franquisme tardà. Aquell impuls devia molt, sens dubte, a la persona que l'havia precedit al COPEM en la tasca de renovació pedagògica en general i en la de les ciències naturals en particular: l'Angeleta Ferrer Sensat, a qui ja ens hem referit. Aquelles professionals procedents de dos mons diferents però empeses per motivacions comunes s'havien conegut a Madrid no pas per casualitat. Ambdues havien participat en una comissió ministerial per a la reforma dels plans d'estudi de les ciències naturals a Espanya. Va ser l'exemple d'Angeleta Ferrer, testimoni actiu de la renovació pedagògica dels anys republicans, el factor que duria precisament Elvira Rocha a Mataró. Va veure l'anada a la capital del Maresme com l'oportunitat idònia per treballar amb qui era la seva font d'inspiració.

La segona motivació que empenyia Rocha a acceptar aquella responsabilitat era el desig d'expandir l'ensenyament secundari públic fins allà on fos possible, a Mataró mateix amb un segon centre, a altres bandes del Maresme amb centres adscrits. Aquell era el camí que es traçà quan la principal responsable i alguns dels col·laboradors més immediats varen xocar amb les forces vives locals (és un dir) que no estaven disposades a permetre la continuïtat d'una experiència de renovació de l'ensenyament públic que no els feia cap gràcia. Un conflicte d'abast merament local, mataroní, i la situació general del país confluïren en un punt que convertí l'experiència educativa encapçalada per Elvira Rocha en un fet explosiu. Les conseqüències foren d'un abast inesperat, per a ella i per a altres.

I

Hi ha coses que els mataronins no podem passar per alt. Cap dels professors, de dues generacions, que hem esmentat: ni Alexandre Satorras (1900-1967), ni Angeleta Ferrer (1904-1992), ni Elvira Rocha (1930), ni Joan Roig (1932), eren de Mataró. Eren servidors públics, funcionaris, formats a les institucions de dues èpoques diferents, com és fàcil de constatar. És pertinent dir-ho d'entrada, no ens penséssim pas que l'esforç formidable d'un grup d'excel·lents professors i pedagogs era un assumpte de dimensions cenyides a la història de la ciutat. Les biografies de tots ells (fins on jo sé) constitueixen un bon retrat de les contradiccions i les complexitats de la vida cultural i social del país dels anys trenta als cinquanta. Els més veterans de tots quatre, el matrimoni Ferrer-Satorras, representaven la continuïtat de la tradició pedagògica de la Mancomunitat i la República, selecta i influent, de cap manera majoritària a l'ensenyament a Catalunya en la primera meitat del segle xx. D'ambdós, Angeleta Ferrer fou una referència

crucial en el món de les ciències naturals, que les circumstàncies que tots sabem, sumades al pes de l'Església després de la guerra civil, no aconseguiren anorrear del tot. En efecte, el pitjor que li podia passar a un professor era simpatitzar amb les opcions polítiques que foren derrotades l'any 1939. En el cas que ara ens ocupa, l'una i l'altre pagaren un preu molt alt però, com es constata, no foren eliminats del tot del sistema educatiu, com succeí, en canvi, a d'altres que hagueren de fer les maletes i passar la frontera. D'aquesta manera, Ferrer i Satorras es convertiren en la baula d'una cadena de gran prestigi que d'alguna manera influí en les generacions posteriors. És el cas de la generació de qui ara ens hem d'ocupar de manera central, aquella de la qual Elvira Rocha, que procedia d'un món ben diferent, forma part.

Elvira Rocha i Joan Roig, directora i secretari del primer institut a Mataró, arribaren a la ciutat l'any 1963 amb experiències prèvies que depassaven àmpliament l'àmbit habitual del professorat de centres de secundària. En un dia com avui convé dir-ne alguna cosa. Sabem que Joan Roig havia tingut topades repressives prèvies amb el règim. Els qui el vam conèixer com a alumnes a l'institut de la plaça dels Bous no en sabíem res de tot això, d'històries que tothom preferia esquivar amb discreció. Que les classes d'història d'aquell professor afable però circumspecte eren d'un nivell molt per damunt del que es podia esperar en aquell món resclosit no ofereix cap mena de dubte. Als qui anàvem cap a carreres de lletres aquelles lliçons ens influïren després de manera consistent. Molts de nosaltres hem recordat en més d'una ocasió el memorable viatge de sisè de batxillerat a Florència: passió per l'art, informació històrica i disciplina resultaven indestriables sota el mestratge del professor. No ho sabíem però el factor de transmissió actuava també en aquest cas. Joan Roig havia rebut a la Universitat de Barcelona la influència d'un personatge clau de la vida cultural (i política) de la Catalunya dels anys cinquanta. Em refereixo òbviament a Jaume Vicens Vives. Perdedor o guanyador, el fill del comptable de la farinera del senyor Ensesa de Girona, mort prematurament a cinquanta anys, va jugar un paper clau en la renovació de la historiografia catalana de l'època. Vicens va treure la disciplina de l'ensopiment d'un medievalisme de qualitat però estancat i d'un romanticisme catalanista de mèrit però igualment passat de moda, i la va empènyer per vies noves.

Els cas d'Elvira Rocha és d'una altra mena. Abans de l'arribada a Mataró, la jove professora ja havia acumulat una sèrie d'experiències insòlites per a la majoria de llicenciats d'aquella generació. Nascuda a Barcelona l'any 1930, de família conservadora d'origen gallec i havent passat per Filipines, era a Manila el 1956 quan el poeta Jaime Gil de Biedma desembarcà per designi patern a l'antiga colònia espanyola com a empleat de Tabacos de Filipinas, la gran companyia fundada a Barcelona feia cent anys. La major part dels que treballaven a Tabacos simpatitzaren amb el bàndol guanyador de la Guerra Civil. Era el cas de les dues famílies, la d'Elvira i la de Jaime, com el de tanta altra gent. Si es consulten els diaris del poeta s'hi troben múltiples referències a Mené, és a dir, a Elvira, alguna de les quals francament curiosa. Com a joves de bona família i treballant, Jaime, per a una empresa estrangera amb propietats esteses per tot l'arxipèlag, gaudiren allí d'aquella mena d'estranya llibertat que només cercles de privilegiats podien permetre's. A Barcelona tampoc es pot dir que Jaime i les germanes Rocha (Elvira i Isabel) visquessin enfonsats en la vida gris de tanta gent que visqué aquella postguerra inacabable. És intrigant i interessant que les dues germanes Rocha haguessin participat a la tertúlia del cercle tan intel·lectualment

Alumnes del COPEM a la porta del centre situat a la plaça de Cuba. Curs 1963-64.
Col·lecció particular. Autor desconegut.

correo filatélico

ESPAÑA

POSTAL DE MATARO

EL PROBLEMA DE LA ENSEÑANZA EN PRIMER PLANO

Colonia Nenuco el primer placer del recien nacido.

Jabón líquido Nenuco no escuece a los ojos por ser su reacción acida igual a la lágrima del niño.

Un baño con PRODUCTOS Nenuco es un baño sin rabieta.

Nenuco

Primera pàgina del reportatge «El problema de la enseñanza en primer plano», signat per Joaquim Casas, a la revista *Destino*, 1418, 10 d'octubre de 1964, p. 25.

potent que es reunia a casa de l'escriptor i editor Carlos Barral (cosí germà del pare, però només amb quatre anys de diferència amb Elvira) y Yvonne Hortet, al carrer de Sant Elies. Aquell cenacle incloïa els germans Ferrater, Manuel Sacristán, Alberto Oliart, Jaime Salinas i altres.

Llicenciada en Ciències Naturals per la Universitat de Barcelona, l'any 1960 Elvira Rocha va guanyar per oposició una càtedra amb destinació a l'Institut de Ciudad Rodrigo. L'any 1961 va rebre una beca Fulbright per estudiar l'ensenyament de la seva disciplina a l'organització de les Nacions Unides a Nova York, on passà un any sencer. Aquestes oportunitats d'obertura mental no eren pas el més corrent els dies grisos d'un franquisme inacabable.

L'única finalitat d'aquest *excursus* és mostrar el pes específic del bagatge del món que Elvira Rocha i Joan Roig dugueren el dia que, cadascú pel seu compte, varen prendre la decisió de desembarcar a Mataró per reforçar l'esquifit COPEM de la localitat, una fórmula que era un succedani de l'institut d'ensenyament mitjà que el creixement d'una ciutat industrial demanava. Un cop a Mataró resultà, altre cop per atzar, que coincidiren amb un grup de professors de qualitat que s'aplegaren en un centre de secundària sense nom. Em refereixo a persones com les professores Dolores Bardalet i Ana Etxezarreta, els professors Eugeni Romeu, Ernesto Carratalà —fill de militar republicà afusellat i nebot del poeta Luis Cernuda—, Adolfo Comerón i altres, indispensables tots ells per conformar en aquelles circumstàncies una remarcable plantilla professional. D'ençà de l'arribada de Rocha i Roig com a nucli directiu i fins a la seva defenestració uns anys després, la plantilla del COPEM i de l'institut posterior constituí la referència educativa més sòlida que mai havia tingut el Maresme. Una batzegada per a l'ambient conservador que dominava la ciutat.

Seria fàcil dir que Mataró era un desert i el centre de secundària de Mataró, un oasi. Si ho expliquéssim així als estudiants i a la ciutadania d'avui seria un frau. La classe mitjana, amb els diversos estrats i nivells culturals que la componien, disposava certament de centres educatius on estudiar, formar-se i accedir a l'ensenyament professional i universitari. El detall, però, era que el sistema educatiu estava en mans d'ordes religioses quasi completament. En el cas de la ciutat de Mataró, salesians, maristes i escolapis es repartien el mercat pel que fa als nois. El mateix succeïa en el cas de l'escola per a noies, perquè el Cor de Maria, les Capes, Lourdes i la Coma dominaven l'altra meitat del mercat. A l'ensenyament primari algunes «escoles nacionals» de qualitat deplorable i pressupostos irrisoris atenien els nois i noies de famílies amb pocs ingressos, un complement tristíssim del monopoli que acabem d'esmentar.

II

Els anys de la direcció de l'Institut d'Elvira Rocha es produí una situació paradoxal. El centre significava un desafiament cert de la manera d'entendre l'ensenyament secundari que es proporcionava als nois i les noies de la ciutat de manera massiva. Per a molta gent significada, allò que s'ensenyava i la manera com s'ensenyava eren uns reptes difícil de pair. L'altra cara de la moneda cal cercar-lo en la capacitat de la professora Rocha de frenar les reticències que el centre representava, d'aconseguir consolidar-lo. Persona ben connectada mercès a la posició social de la família i la pertinença a cercles barcelonins influents a què ja hem fet referència, va poder aturar els atacs subterranis que ben aviat es produïren contra el mal exemple que, a parer de molta gent, significava l'institut de la plaça dels Bous. Les connexions i el respecte que inspirava Elvira Rocha anaven molt enllà. L'alcalde de la ciutat, Pedro Crespo Gil, fabricant tèxtil de bona posició i home del règim d'actitud conciliadora, coneixedor com era de la sensibilitat d'una part

Elvira Rocha rep el governador civil Tomás Garicano Goñi i l'arquebisbe de Barcelona Gregorio Modrego Casaus en la visita a les instal·lacions del nou institut de la plaça dels Bous, 26 d'octubre de 1966.

AMATA, Ajuntament de Mataró - Protocol, 26 d'octubre de 1966. Foto: Jorge Esquerra.

Benedicció de l'edifici de l'institut de la plaça dels Bous, el dia de la inauguració oficial. De dreta a esquerra: l'arxipreste Mn. Francesc Pou, l'alcalde Pedro Crespo, el president de la Diputació de Barcelona Joaquín Buxó, l'inspector d'ensenyament Ángel González i la directora del centre Elvira Rocha.

AMATA. Ajuntament de Mataró - Protocol, 29 de gener de 1967. Foto: F. Masachs.

notable dels mataronins, tolerà mentre pogué l'experiment renovador que encapçalava una dona de tanta capacitat i empenta. Ens consta que, quan calgué, Rocha gestionà fins i tot una certa protecció de qui era aleshores el governador civil de Barcelona, la màxima autoritat de la província, Tomás Garicano Goñi. No tothom es podia permetre iniciatives per l'estil, més encara quan les denúncies per qüestions de rivalitat educativa, morals i polítiques, es devien acumular a les taules de les autoritats i a les oficines de l'anomenada Inspección a Barcelona. Malgrat la lògica autoritària del règim, Elvira Rocha aconseguí trampejar aquella situació enverinada des del 1963 fins al 1969, quan les circumstàncies per les quals passava el país feren aquell complicat equilibri impossible.

III

Allò de què Elvira Rocha no podia de cap manera evadir-se era de l'enrariment del clima polític que s'estava produint al país, tant a Catalunya com a tot Espanya. Em limitaré a retratar-ho amb algunes pinzellades. El març de 1966 es produí la fundació del Sindicat Democràtic d'Estudiants a la Universitat de Barcelona, en un acte conegut com la Caputxinada, nom que prengué com a resultat de l'encerclament policial a estudiants i professors als Caputxins de Sarrià. La primera conseqüència en fou l'expulsió de professors de molt prestigi i la detenció i tortura d'estudiants que havien tingut un important protagonisme en l'esdeveniment. El fet no va fer més que accelerar el conflicte del règim amb un sector de l'Església catalana, en un equilibri molt delicat ja després de l'exili d'Aureli Maria Escarré, abat de Montserrat. Dos anys més tard, la suspensió del Sindicat d'Estudiants de la Universitat de Barcelona provocà l'assalt al Paraninf, en paral·lel a la resposta a la Complutense de Madrid, quan es produí la defenestració de l'estudiant Enrique Ruano el gener de 1969. Tots dos fets conduïren imme-diatament a un estat d'excepció que reforçava encara més la potència repressiva del règim. El món de l'educació havia caigut sota sospita de desafecte i focus de subversió. Les notícies d'allò que passava al món universitari barceloní circulaven amb fluïdesa entre Barcelona i Mataró, el resultat del viatge d'anada i tornada diari dels universitaris de la ciutat que estudiaven a les facultats barcelonines. Tot allò que passava a les aules i als carrers de Barcelona se sabia fil per randa a la Riera i la Rambla de Mataró a les vuit del vespre.

La mobilització de l'ensenyament secundari i universitari no era l'única peça que desfiava el règim aquells convulsos anys seixanta. N'hi havia una altra de molta significació. En paral·lel als universitaris que començaren a moure's políticament al Madrid de 1956, el món laboral també ho feia. Foren claus des de principis dels anys seixanta les mobilitzacions a les mines asturianes i al País Basc industrial, on s'aplicaren a escala provincial diversos estats d'excepció, la fórmula repressiva que ja hem esmentat. Més a

L'institut de la plaça dels Bous c. 1965.
A la dreta del centre educatiu hi ha l'edifici d'habitatges destinat als funcionaris que hi treballaven.
AMATA. Ajuntament de Mataró. Autor desconegut.

prop nostre, el novembre de 1964 delegats de 70 empreses fundaren a la parròquia de Sant Medir del barri de Sants la primera coordinadora sindical de Comissions Obreres. A les eleccions sindicals oficials de 1966, les candidatures de Comissions Obreres guanyaren al 75% de les empreses de la província de Barcelona. A Mataró, José Luís López Bulla, Antonio Rodríguez i Pedro Barrena eren la cara visible de Comissions Obreres. L'any 1970, les vagues de SAFA, AEG, Maquinista i SEAT contribuïren, en paral·lel a les impressionants mobilitzacions motivades pel Judici de Burgos a membres d'ETA, a elevar la tensió política fins a extrems insospitats. L'ocupació de l'empresa SEAT l'octubre de 1971, amb la mort per un tret del treballador Antonio Ruiz Villalba, marcaria el punt més alt dels conflictes sindicals a Catalunya. En paral·lel, el 7 de novembre de 1971 es fundà l'Assemblea de Catalunya, espai de coordinació de la majoria de les forces polítiques i socials que operaven clandestinament a Catalunya.

La percepció de pèrdua de control del règim desembocà en l'estat d'excepció a tot el país, decretat pel govern de Carrero Blanco el gener de 1969. Entre les filantròpiques pretensions que Manuel Fraga Iribarne, ministre d'Información y Turismo, exposà per televisió a un país atònit hi figurava la de barrar el pas a aquells elements que pretenien «arrastrar a la juventud a una orgía de nihilismo y amargura». En aquest quadre general, l'institut sense nom de la plaça dels Bous es convertí en una mena d'illa de llibertat, representava una evident anomalia davant mateix dels nassos del franquisme local. El resultat en fou una intervenció persistent i subterrània, des de dalt i sense treva, per defenestrar la professora Elvira Rocha. Convé insistir que fou una decisió presa per algú o alguns abans que passés res de gaire rellevància. Al centre es parlava, certament, de moltes coses: era mixt perquè només n'hi havia un, d'institut, i, per acabar-ho d'adobar, la direcció havia admès balls els diumenges a la tarda. A parer del franquisme local, aquells eren motius més que suficients per passar a l'acció. La famosa crema de la bandera de la façana i la història del robatori de la multicopista del centre (un muntatge *ad hoc,* penso) foren els esdeveniments que motivaren les primeres intervencions policials. El resultat final de tot plegat és ben conegut: el canvi en la direcció del centre a finals de curs i l'arribada de quatre professors de reconeguda fidelitat al règim, decidits a prendre les regnes de la institució i restablir l'ordre petri i de definia un règim a les acaballes. El curs 1970-1971, l'institut estava ja sota control d'aquells mediocres i sinistres personatges; Elvira Rocha i Joan Roig hi eren de més. Després d'un any d'em-passar-se com a professors aquell clima enrarit hagueren de cercar places on anar. La voluntat de renovació pedagògica i el pla ideat per la

Imatge de la Caputxinada, nom que designa l'assemblea constituent del Sindicat Democràtic d'Estudiants, 9-11 de març de 1966.
Arxiu Nacional de Catalunya, 1-131-N-8.

L'edifici de l'Institut Alexandre Satorras en construcció, a finals dels anys seixanta (inaugurat oficialment el 1970), del qual depenia administrativament el de la plaça dels Bous.

Imatge extreta del llibre *Una brasa viva. Cinquanta anys de l'Institut de Mataró* (Mataró: Generalitat de Catalunya, Dept. d'Educació i IES Alexandre Satorras, 2009, p. 40).

directora d'estendre'l per la comarca amb centres afiliats passaren a millor vida. Ni el ben acreditat nivell pedagògic de molts dels professors ni les connexions familiars i el *charme* indiscutible que Elvira Rocha havia emprat amb èxit en altres ocasions serviren per prolongar una experiència insòlita, quan les cartes d'uns i altres ja s'havien jugat.

IV

Elvira Rocha no formava ni forma part d'aquell prototipus humà que es rendeix quan les coses van mal dades. Tampoc aquest seria el cas del professor Roig. La professora Rocha marxà a Madrid, ciutat on anys abans havia conegut Angeleta Ferrer, i on es vinculà als sectors renovadors de l'ensenyament de les ciències naturals als centres educatius del barri de San Blas. Anys a venir, retornaria a Catalunya, a l'institut Joan Maragall, en unes circumstàncies polítiques que, per sort, havien canviat. Quan acabà l'etapa d'invertir més hores que un rellotge en un centre educatiu, s'interessà (la paraula no defineix de manera suficient la intensitat de passió i coneixement alhora) per la figura cabdal de l'aragonès Santiago Ramón y Cajal, el primer espanyol guanyador d'un premi Nobel, l'any 1906, i home de prestigi mundial com a fisiòleg dedicat a l'estudi del sistema nerviós central. A principis de segle XX, quan la recerca a Espanya era no solament una tasca de gent intel·ligent, tossuda i disposada a navegar amb vent de cara, sinó un apostolat solitari, mal pagat i mal entès, Ramón y Cajal no solament deixà obra sinó que donà una empenta decisiva a la recerca. Des de la *Junta de Ampliación de Estudios* sacsejà tant la biologia experimental com la medicina. Figures de la rellevància d'August Pi-Sunyer, Juan Negrín, el malaurat Juan Peset, Severo Ochoa, Antonio García-Bellido i altres no haurien estat qui van ser sense l'empremta pionera de l'aragonès. Elvira Rocha publicà «La aventura científica de Santiago Ramón y Cajal» al número 27 de *Cuadernos Altoaragoneses de Trabajo* (2007).

Elvira Rocha no s'ha avorrit mai en aquesta vida. Des dels anys de Manila, Ciudad Rodrigo i Nova York fins avui dia ha estat sempre ocupada. Com a servidora pública el balanç de la seva vida impressiona. Retirada com acaba tocant als servidors

Elvira Rocha entre Joan Pagès i Joan Roig al saló de Plens de l'Ajuntament de Mataró, en l'acte de celebració del 50è aniversari de l'Institut Alexandre Satorras (tot va començar el 1958 amb la creació del COPEM), 8 d'octubre de 2008.
Col·lecció particular. Autor desconegut.

Acte de lliurament a la professora Elvira Rocha del títol de Filla Adoptiva de la Ciutat de Mataró, 24 de gener de 2023. Foto: Capgròs.

públics, les seves ocupacions no han estat les pròpies d'una jubilada qualsevol. Tots els esforços que ha fet han estat útils a la societat: fer entendre que la ciència, la cultura i l'educació són el fonament sobre el qual ha de descansar una societat lliure i madura. El pas per Mataró, en un moment de gran tensió i expectatives il·lusionants, fou un moment clau d'una trajectòria llarga i irreprotxable. Molts no ho hem pogut oblidar. Ja és hora que la ciutat li faci saber formalment el seu agraïment. Agraïment pel que ella i els que l'envoltaven van aportar a l'educació de mataronins i mataronines. I agraïment, també, perquè ella com a persona no s'ha rendit mai.

Josep M. Fradera
Catedràtic emèrit de la Universitat Pompeu Fabra

* Aquest text està dedicat a Robert Robirosa (a) Porfirio, company d'estudis mort massa prematurament.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Carrer de Beata Maria, 3 - 08301 MATARÓ

Cerqueu dades sobre els vostres avantpassats?
Us agradaria reconstruir l'arbre genealògic de la família?

Al Museu Arxiu de Santa Maria tenim digitalitzats
tots els llibres sacramentals, consultables a la intranet.

VENIU AL MASMM: EL VOSTRE PASSAT, A L'ABAST

Horari de consulta:
Dijous i divendres, de 18 a 20:30 h.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró

CULTURA MATARÓ

Amb el suport de:

FUNDACIÓ ILURO
MATARÓ

AMSEL
ASSESSORS

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana